

ХХY~337

Інші книжки авторки:

«Мандрівка Курчатка-Жовтенятка»
«Слава Курчатку-Жовтенятку!»

Із серії оповідань з природи:

«Родина Бобрів»
«Родина Качуровських»
«На хуторі дядька Марка»

**«Моя тасмниця» — оповідання для молоді,
присвячене 1000-літтю
Хрещення України**

Other books by the author:

For the youngest:

Adventures of the Little Yellow Chick!
Bravo Little Yellow Chick!

Series from nature:

The Beaver Family

The Duck Family

On Uncle Mark's Farm

My Secret — novel dedicated to the Millenium of
Christianity of Ukraine

ЛЕСЯ БРИЗГУН-ШАНТА

X X Y — 3 3 7

Оповідання для молоді

Видано власним коштом авторки

Видавництво «К а р п а т и »

Склад: Дарія Резчинська

Торонто

— 1991 —

Канада

Щиро дякую сестрі Оксані за цінні й рідкісні матеріали, які я повністю використала в цьому оповіданні.

Дякую п. Ірені Гошовській за виготовлення map. Всечеснішому о. Дусановському за його власні фотографії з посвячення хреста в пам'ять крутянців у Києві в 1990 році та за його короткий спомин про цю подію.

LESJA BRYZHUN-SHANTA

XXY—337

Cover by Christina Misur

Published by the author

«Karpaty» — Children's Book Publishing Co.

Typesetting by Daria Rezhinska

Toronto

— 1991 —

Canada

**Всі права застережені, 1991, Леся Бризун-Шанта ©
Христина Мізур ©**

**Copyright 1991 by Lesja Bryzhun-Shanta © and
Christina Mizur ©**

**Printed and bound in Canada. All rights reserved. No part
of this book may be used or reproduced in any form or by
any means, electronic, mechanical, photographic, recording
or otherwise without the prior permission from the author:
98 Dewson Street, Toronto, Ontario, Canada M6H 1H3.**

*Всій молоді, а передовсім тій,
що в серці несе крутянський
відгомін любови до Батьківщини,
присвячую цю книжку.*

Авторка

“Чужинче! Йди і Україні
Скажи, що звершений наказ!
Хай не сумує: на руйні
Збудуємо нові твердині
І в бій підемо другий раз!

Скажи, що шлях покажуть Крути,
Що замість терня - ореол,
Що Україні вічно бути,
Про Україну всім почути,
Бо світу це новий престол!”

Володимир Янів

“Саме від Крут - каже Євген Маланюк - не тільки психологічно, а й хронологічно - починається в нашім житті тип Новітнього Українця, тип, що намагається надавати проявам українськості ціхи справжнього, вже національного стилю”.

КРУТЯНСЬКА ПІСНЯ

Спом'янімо в пісні славу Крутів
Найсвятіше з наших бойовищ!
Крути! Крути! - смолоскип в майбутнє.
Підіймімо наші душі ввиш!

Крути! Крути! Це за Батьківщину
Стати муром, шанцем душ і тіл.
Крути! Крути! Мужньо, воєдино
Прямувати в найсвятішу ціль.

Крути! Крути! Мужність і посвята,
Вірність, що міцніша понад смерть.
Крути! Крути! Горда і завзята
Кличе пісня і веде вперед!

Богдан-Ігор Антонич

ЗАМІСТЬ ВСТУПУ

В кінці 1917 та на початку 1918 років Київ був свідком небувалих та незабутніх подій.

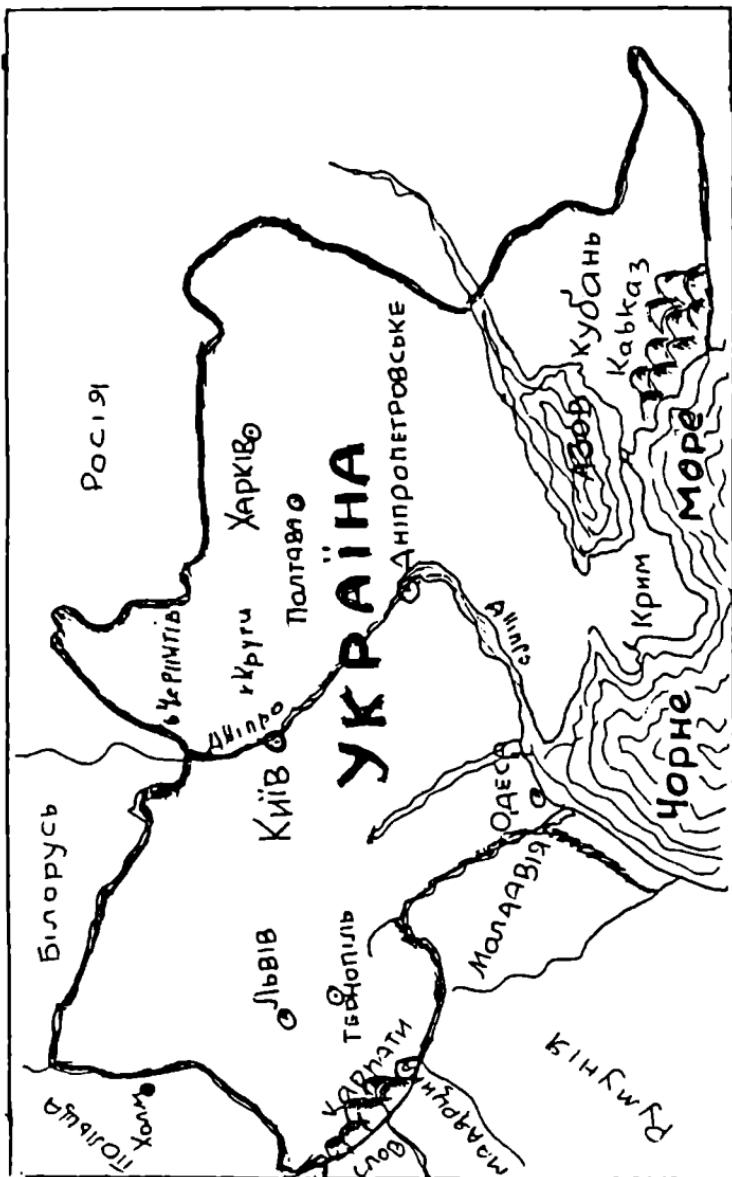
З упадком російської імперії українці почали з вірою в краще завтра будувати своє власне життя. Почали стреміти до своєї самостійності.

В Києві була створена Центральна Рада, яка 22 січня Четвертим Універсалом проголосила Українську Народну Республіку самостійною, від нікого незалежною державою українського народу.

Але нелегко було молодій державі. Центральна Рада мусіла поборювати безнастянні напади та повстання большевиків у самому Києві і водночас бути готовою до військового зудару з большевицькою армією, що наступала з північного сходу під проводом Єжова та Муравйова. Українська молодь Києва зрозуміла небезпеку, в якій опинилася щойно народжена Держава і поспішила їй на поміч.

Оповідання це є про історичну подію, в якій частина тієї молоді героїчно брала участь. Воно побудоване на подіях та переживаннях свідомих українців міста Києва в кінці 1917 та на початку 1918 років, і описує тільки маленьку частину історичних дій такої знаменної для нас доби, — доби боротьби України за волю і незалежність.

Дійові особи оповідання видумані, як і частина оповідання, яка відбувається в Америці. Історично правдивими є тільки події в Києві в Україні між кінцем 1917 та початком 1918 років.

Мені якраз минав п'ятнадцятий рік, коли сталася подія, що зовсім змінила мене та мій погляд на життя.

Я ходила до англійської школи, а вечорами й суботами до української, і належала до танцювальної групи українських народніх танків. В українській школі і на танцях нас було багато. Ми говорили між собою по-англійськові і розмовляючи, часом широко дивувалися, чому нас батьки сюди посилають. Історія України? Географія? Мова? Наші танці (козачок, гопак)? Можна й без того обійтися, ми були переконані. І нашо воно нам потрібне? Хіба ми не тутешні? — запитували ми себе, коли в англійській школі співклясники кривились, як чули, що ми ще й іншою мовою говоримо.

— Хіба вам не досить англійської? — питали вони. — Навіщо якась нецікава українська мова? Облиште її. І чого ви тратите час суботами на щось таке, чого напевне не зможете використати? Я б на вашому місці сказав батькам: «Hi!»... — і вони відверталися від нас, похитуючи головами здивовано, а інколи й незадоволено...

— Ось ходіть з нами на вправи з бейсболу, замість того,... — додавали вони.

А батьки нас в міжчасі далі посылали до нашої школи. Вони приїхали в Америку ще молодими, а декотрі навіть тут народилися, і мову своїх батьків знали добре. Їм дуже хотілося, щоб і ми її знали!

Мої дідусь з бабунею дарували нам при кожній нагоді українські книжки і ноти з укра-

їнськими піснями. Я навіть бандуру дістала одного Різдва.

— Це тобі, Олечко! До кобзарського табору, ось маєш навіть гроші... На оплату, — сказала бабця. Та на тому й скінчилось...

«Ну так, — роздумувала я, — це все дуже добре, але я все таки тутешня. І навіщо мені здалися курси українознавства, читання книжок мовою батьків моїх?»

Аж перед самою матурою в українській школі сталося... Ні, не можу про це не думати!

Була обідня пора. Я була вдома. В той час щодня вся наша родина — сестра, тато, мама, дід з бабунею та дядько Василь — ходилися зі всіх кінців міста на коротку перекуску. Дід називав цю перекуску полуденком. Полуденки звичайно готували мама з бабунею. Після обіду мама йшла на кілька годин до праці. Вона працювала бібліотекаркою недалеко нашого дому. Відходили також дядько Василь і тато. А ми з сестрою ще трохи розмовляли з бабунею та дідом, а тоді йшли до школи.

Та цього дня дядько Василь залишився вдома. Він обіцяв мамі, що покосить траву.

— Поможи мені, Оленко! — сказав він по обіді. — Я покошу, а ти згребеш, швидше праця піде.

— Добре, — відповіла я, і ми вийшли перед хату. Дядько Василь з косаркою, а я з граблями.

Я любила працювати з дядьком Василем. З його уст не сходила усмішлка. Він все жартував, все щось смішне оповідав. А скільки він

всього знати, вмів відповісти на всі мої питання, навіть ті найдурніші. Ось хоча б і зараз.

— А... дядьку Василю, — почала я й задивилася на траву, що вмить ока зникала в його машині-косарці. Ніби її й не було. «Цікаво, що собі думає трава в цій хвилині», — мигнуло мені в голові. Я обернулася до дядька Василя і зовсім невинно запитала: — Скажіть, дядьку Василю, а чи трава вміє думати?

Дядько подивився на мене своїми добрячими очима і розреготався, широко, добродушно.

— Ах, ти знов! Н-н-н-е знаю, Оленко! Запитай сьогодні по обіді вчителя.

— А все ж, дядьку, ви напевно знаєте краще за вчителя. Скажіть, прошу!

Дядько став зовсім близько коло мене, виключив косарку і вже розкрив рота...

Та в цій хвилині повз нас хідником пройшов повільною хodoю якийсь чоловік і подивився в наш бік. Я оставпіла. Це ж було просто неймовірно. Він зовсім виглядав як мій тато. Зовсім! Я майже крикнула:

— Тату! Чого це ви? Знов забули окуляри? — Батько частенько забував їх вдома і тоді прибігав з праці, щоб їх забрати. Але щось стримало мене. «Ні, це не мій тато, — сказала я собі. — Але, але дуже подібний!» I тоді сталося щось дивне. Незнайомий чоловік вже зник на закруті вулиці, а дядько Василь захитався і якби не косарка, напевно був би впав. Він зблід і почав трястися й хрипіти, ніби пробував щось сказати.

Я перелякалася. «Може він дістав удар серця? — блиснула думка. — «Що ж мені робити?»

— Дядьку Василю! Дядьку Василю! Що сталося?

Але дядько стояв мовчки і повними жаху очима дивився вслід за незнайомою людиною, так дуже подібною до моого тата. Я ще раз перелякано крикнула:

— Дядьку Василю, що сталося? — І шосили погналася за незнайомим. Він якраз сідав у яскраво-жовте авто, і я ледве встигла запам'ятати його число: «ХХҮ—337».

«ХХҮ—337», — повторила я вголос. «Легке число», — подумала я. А авто, виїхавши повною парою, вже зникло за перехрестям.

Я повернулася до дядька. Він далі стояв нерухомо, спершись на косарку.

— Дядьку, дядьку! Як ви почуваєтесь? Вам вже краще?

Та дядько мовчав, тільки ще важче сперся на косарку. Я ж чекала чогось і не знала, що робити.

Тоді мені здалося, що дядько вже менше трясеться, вже ніби й щоки трохи почервоніли.

Дядьку, може лікаря покликати? Може ви хворі?

Дядько подивився на мене і сказав тремтячим голосом:

— Оленко, не питай нічого. Просто не питай! Іди до школи. І не забудь взяти сестричку Галю з собою. — А на очах у нього з'явилася слізозі.

Ми довго дивилися мовчки один на другого, а тоді я сказала:

— Добре, я піду до школи, але я нічого не розумію, і я боюся!

Дядько нервово підскочив до мене, міцно притиснув мене до себе, і щойно тоді я відчула, як сильно билося його серце. Він рукою підняв моє підборіддя і, дивлячись мені у вічі, сказав дуже повільно:

— Оленко! Прошу не питай мене нічого! Принаймні зараз, ні. Свят, свят! — і він пере хрестився. — Подякуй Богові за все, що ми маємо, але не розпитуй мене нічого!

Я була чогось зла й переляканна, але спокійно йому відповіла:

— Добре, дядьку. Ми зараз підемо з Галею до школи.

— Я піду з вами!

— Ви підете з нами? Чому? Ми вже давно самі ходимо. Мені вже п'ятнадцятий минає, я ж уже доросла. Ну, і...

— Ну, і що з того? Сьогодні я піду з вами, — заяви дядько рішучим голосом.

Ми вийшли на вулицю. Я з сестрою Галею йдемо з самого краю хідника, дядько з другого боку.

«Не той дядько! — подумала я. — Завжди веселий, жартівливий, а зараз ніби зменшився, згорбився, розглядається перелякано по вулиці». В його очах було стільки болю та якоїсь таємникої муки, що я не витримала і не роздумуючи вигукнула:

— Дядьку, той чоловік, що сьогодні проходив біля нас, був дуже подібний до моого тата. Чи ви вірите в духів? — вихопилося в мене. Я зразу пошкодувала, що запитала це, та було вже запізно. Дядько Василь знов зблід та захитався.

В цій хвилині в школі задзвонив дзвінок

і ми з сестрою побігли чим швидше до дверей, навіть не прощаючись з дядьком.

В школі час тягнувся до безконечності. І як я не старалася працювати над математикою та англійською мовою, якось нічого не виходило. Бліде, повне переляку та якогось герпіння обличчя дядька Василя мучило мене. Хотілося йому допомогти. Але як? Що мені робити? Хто той чоловік, що так перелякав дядька?

Нарешті задзвонив останній дзвінок. Я швидко побігла за сестрою і ми обидві вийшли на просторе шкільне подвір'я.

На хіднику біля дверей стояв наш батько.

— Оленко! Галочка!

Я здивувалася. Тато ніколи не приходив за нами.

Тато усміхнувся до нас, і я вже хотіла підбігти і кинутись йому в обійми, як завше робила, коли його зустрічала. Але пригадала неизнайомого, що я його бачила перед хатою і замість того почала дуже уважно приглядатися до людини, що мала бути моїм батьком.

«Так, він зовсім подібний до моого тата».

Постать підняла руку й замахала нам. І тоді я зауважила, що у нього немає краватки. Як це так? Тато ніколи під час тижня не скидає краватки. Ніколи, ніколи! Він раз пояснював мамі: «В суботу й неділю можна ходити без краватки, але не тоді, коли я працюю».

«А тут він без краватки. Це не тато! — блискавично промайнула думка і я, навіть сама не знаючи того, покрокувала назад. Постать зробила крок в моєму напрямі:

— Оленко! Що сталося? У нас мало часу.

Але я навіть не поворухнулася. Я просто не могла рухатися. «Він — так, він — мій тато, Але ж краватка...»

Мої роздуми перебив роздратований голос постаті.

— Василю!

Щойно тоді я зауважила наше авто. З авта виліз дядько Василь і підійшов до постаті.

— Василю, скажи цій дитині сідати в авто. Що за дивна поведінка.

Поява дядька Василя мене заспокоїла. А ще як дядько усміхнувся до мене своєю радісною усмішкою, я вже скоренько взяла Галю за руку і ми сіли в авто. Галя дивилася на мене здивованими очима, нічого не розуміючи, але я швидко її заспокоїла, кажучи:

— Пізніше розкажу!

— А що тобі прийшло в голову? — почав тато і поцілував мене в чоло. Та я звернулася до дядька:

— Дядьку Василю! Цікаво, хто це переходив біля нашої хати сьогодні під час обіду?

— Ніхто, ніхто! Тобто тільки якась незнайома людина, — відповів тато строго замість дядька Василя.

— Неправда, неправда! Ви мене дурите. Неправду кажете! Брешете! — крикнула я розчарована, що навіть рідний батько скривається від мене. — Це був хтось дуже важливий, бо ви і дядько Василь на смерть перелякані.

Знов вислизнуло, знов сказала, що не треба, — і я поденервовано закусила губи.

Тато не відразу відповів. Його обличчя дуже споважніло і він задивився перед себе. А тоді вже холодним, майже ворожим голосом сказав:

— Оленко! Я твій батько! Не забувай ніколи, що я твій батько. І я не хочу більше чути таких слів від тебе. Розумієш? Це нечемно і невдячно!

Я не зрозуміла спершу про що ходить, та ще я була зла, що мені не кажуть всього, хоч я теж належу до родини, але подивилася на тата й перелякалася.

— Так, я розумію, тату! Більше того не повториться! — сказала я дуже обережно й чемно.

— Але чому у вас нема краватки? — запитала я зразу.

— Чи це таке важливе? — відповів тато.

— Так, бо ви краватку завжди, ну завжди, носите під час тижня. А тут ви раптом без краватки.

Тато не відповів, але дядько Василь раптом почав плакати. «Дядько Василь і плакати? Це щось не те!» — подумала я.

До хати ми приїхали дуже скоро. На веранді вже стояла мама. Бліда й нервова. Мене це заскочило. Мама звичайно поверталася з праці на саму вечерю. Вона взяла мене ніжно під руку і заговорила дуже поважно:

— Оленко!..

— Не тепер, Таню, не тепер! — перебив тато і зайшов до кухні, а за ним пішла мама. Дядько Василь, сестра і я пішли в город.

У нас в городі просторо й затишно, немов у парку. І альтанка є і декілька дерев'яних

лавочок. Дідусь їх сам зробив з березового дерева одного літа. Навколо альтанки повно квітів. Тут є чорнобривці, ромашки, дзвіночки, півонії і рожі — червоні, жовті, рожеві. І чого тільки нема у нас в городі! Це мама так трудиться. Вона любить квіти. Весь вільний час проводить над грядками. Правда, часом і я їй допомагаю, але рідко. Забагато домашніх завдань нам дають у школі.

Дядько Василь сів на найближчу лавку і, тяжко дихаючи, підпер голову руками.

— Та скажіть же нарешті, дядьку, що сталося? — підійшла я до нього і положила руку йому на плече.

В цій хвилині з хати вийшли тато й мама і мовчки сіли біля нас.

— Ну, скажи вже їй, скажи! Не можна приховувати правди! — озвалася мама.

Але тато далі мовчки дивився на квіти. Настала неприємна мовчанка. Тоді мама знову заговорила:

— Ти не маєш права замовчувати того, що сталося. Оленка вже не дитина. Вона вже майже доросла.

Тато заперечливо похитав головою:

— Ні, вона ще тільки дівчинка! Не зрозуміє. Йі ще треба трохи підрости. Ти все кудись спішиш! — відповів він мамі майже сердито.

Але мама продовжувала далі:

— Ти сам був не набагато старший за неї в той час. Ти багато пережив, будучи ще хлопцем. І... і... все ж ти ось тут. І родину маєш.

— Ну, добре, розкажу. Але я все ж таки

тебе не розумію. Оленці ж тільки п'ятнадцятий минає. — І тато обернувся до мене.

В цій хвилині мені здалося, що я доросла, що я все можу витримати, що я вже не та безжурна школярка канадської школи. Я на грані невловимої родинної таємниці, на грані великого відкриття, що напевно все змінить. Що я і моя родина зовсім інакші, ніж мої шкільні друзі, канадці. І я дуже споважніла.

— Оленко, цей незнайомець, що ти бачила сьогодні біля нас перед хатою, він... — і тато почав кашляти та старанно чистити ніс.

— Дядько твердить, що він мій брат. — І тато замовк.

— Але мій брат від 1918 року не живе. Дядько, гм-гм, думає, ну, думає, що це може, може його д-д-ух.

Я сиділа нерухомо, напружено. Я не хотіла, щоб тато знов, як я перелякалася. Ніхто з родини не згадував досі про те, що тато мав брата.

— Він називався Володимир. Ми називали його Володька.

Тато подивився на мене дуже значуче. Я повторила в думці «Володимир». Правдиве українське ім'я. Старинне. І гарне. Таке сильне в нашій історії. Мені стало приємно, що мій дядько мав таке гарне історичне ім'я. А тато продовжував:

— Оленко, мама правду казала. Я був тільки трохи старший за тебе в той час.

Мені здавалося, що татів голос дуже втомлений. Я подивилася на його обличчя і відчула, що він мені дуже рідний, дуже близький.

— Що сталося? Чому він не живе? — запитала я тата несміливо. Я хотіла знати все. Все, до подробиць.

Та всі мовчали.

— Таточку, прошу скажіть мені, що сталося?

Тато випрямився, але далі сидів мовчки.

— Чому ж ви мені ніколи й словечком не згадали, що ми з Галею маємо, чи радше мали, дядька?

— Бо мені було дуже прикро, що я не допоміг рідному братові.

— А я доброму другові, — додав дядько Василь.

Я з любов'ю притулилася до тата і обняла його обома руками. Він міцно стиснув мою руку і почав:

— Отож слухай, Оленко! Тяжко мені буде оповідати, але треба. Ти вже доросла, ти повинна знати, як це сталося.

Як же ж він помер? — запитала я раптом дуже холоднокровно.

Дядько Василь поволі встав з крісла, підійшов до нашої лавки. В цій хвилині з хати вийшли дідо з бабцею.

— Що за поважне зібрання? Чому всі вдома?

Але їх ніхто не почув, і вони сіли рядом з нами на високий пеньок, зосереджуючи всю увагу на дядька Василя. А дядько Василь, скрививши обличчя від плачу, ледве чутно вимовив:

— Його... вбили... ми...

Я перелякалася. Подивилася на маму.

Мама сиділа напричуд спокійно із схрещеними на колінах руками.

— Що значить «Вбили його ми»? — І я обернулася до тата із запитом в очах.

— Ну, в дійсності, він втопився в Дніпрі, але це наша з дядьком вина. Ми йому не допомогли. Ми його вбили. Розумієш? — шепотом вимовив тато і подивився ще раз на мене. Я ж уникала його погляду і дуже уважно оглядала обличчя моїх рідних.

— Було це давно, дуже давно, — почав тато. — Тебе ще не було на світі. Я тоді навіть твоєї мами не знов. Моя родина жила в Києві, недалеко Хрещатика. У мене було два брати: старший за мене Володимир, молодший Ігор та ще зовсім мала п'ятилітня сестричка Наталя. Старший брат Володя щойно закінчив середню школу і вчився на другому курсі медичного факультету в університеті св. Володимира. Ігор ходив до п'ятої кляси середньої школи, а я і дядько Василь були учнями (останній рік) Другої Української Київської середньої школи.

Ми були нерозлучними друзями. Куди Василь — туди і я. Що я роблю — те й Василь робить. А ще як з університету приходив Володя, то ми вже цілими вечорами просиджували разом. Ми теж всюди разом ходили. Часом нас за це жартома називали «Свята трійця». Мій старший брат був дуже рухливий, енергійний і всі його любили. Він належав до проводу студентського університетського товариства, і не було дня, щоб він не біг на якесь засідання чи з кимсь не зустрічався. І все приносив цікаві, часом неймовірні новини. Ми з

Василем з нетерпінням чекали щодня його приходу і зразу зникали з ним в його кімнаті.

«О, мабуть знову раду радять, як на турка стати», — сміявся тато. А мама приносила нам то яблука, то груші, іноді навіть печені солодощі і розпитувала, що нового «в світі».

Надійшла осінь 1917 року. Заплаканий листопад з килимом мокрого жовтого листя по хідниках, повних калабань.

Містом ширилося якесь незадоволення. Відчувалися напруження та тривога — на вулицях, в крамницях, і в школі, що переносилися і до нашого дому. Коли ми всі сходилися ввечері вдома, не було кінця непорозумінням, суперечкам та гарячим дискусіям над щойно почутими новинами.

— Знаєш, тату, московські большевики проголосили себе всеросійським урядом, — сказав я, коли прийшов зі школи. — Учитель історії сказав.

— І хоч на словах визнали самостійність України, але вимагають від нас повної покори, слухняності і виконування їхніх наказів, — додав Володя.

Тато перебив:

— Так, тиждень тому назад большевицька Рада Народних Комісарів з осідком у Харкові дала нашій Центральній Раді ультиматум.

— А що це таке «ультиматум»? — запитав Ігор.

— Це папірець, який гостро і без зайвих пояснень вимагає виконувати чийсь наказ та розпорядження. Це своего рода погроза. Якщо ви не послухаєте, то...

— Яке ж право мають більшевики втрутатися у внутрішнє життя України? Це просто безправні намагання знову запанувати над нами, — озвалася мама сердито.

— Не дenerвуйся, Докіє, — заговорив лагідним голосом тато. — Секретаріят України відкинув цей московсько-більшевицький ультиматум.

— Добре, що відкинув, — закричав Ігор.

— Але я чув що іншого. Більшевики за всяку ціну хочуть повалити нашу владу, бо не хочуть, щоб ми брали участь у Берестейських переговорах як самостійна одиниця. Тоді, мовляв, українці можуть домагатися допомоги від західних альянтів, щоб самі провадили своєю державою. А більшевики, звісно, хочуть в Україні завести свою радянську владу. — І Ігор обернувся до тата з тривогою в очах.

— І я таке чув, — перебив Володя. — Ось я зараз іду на студентські сходини. Побачимо, чи це правда. Казали навіть, що більшевики зібрали в Росії три армії і вислали в Україну. З трьох різних напрямів вони сунуться на нас. Згадували три імена: Єгоров, Берзін та Мурайов. Це ніби головна команда. Догадуються, що війська того біля тридцяти тисяч. Мають 60 гармат, 10 бронепотягів та сотку кулеметів. Та хто знає, чи це правда. Вони нібито йдуть у напрямі на Бахмач. Дехто твердить, що Харків, Полтава й Чернігів вже в їхніх руках.

— Силою хочуть приборкати Україну, — озвалася знов мама. А ми ж маємо так мало війська...

— Нічого, мамо! Як треба, то ми, молоді, теж підемо, поможемо! — і Володя почав

одягатися.

— Не перечу, дорогий мій, — почала мама. — Це добра думка, але фронт це не жарти. Це боротьба на життя і смерть.

— Мамо, а хіба Україна не бореться тепер за своє життя? Хто їй поможе, як не ми? З Богом! — І Володя енергійно закрив за собою двері.

Цього вечора Володя повернувся додому пізно вночі. Тихесенько відкрив двері, щоб нікого не збудити.

Та я не спав. Я чекав на нього.

— Ну, що було на сходинах? — запитав я, як тільки він переступив поріг.

— Нічого нового. Ми вже від жовтня носилися з думкою створити добровільну військову частину. Сьогодні вечером це стало дійсністю. Я — новоспечений доброволець! — І він став на струнко переді мною. — Нашу частину ми назвали дуже просто: Добровольчий Київський Студентський Курінь імені Запорозьких Січових Стрільців.

— Чому Запорозьких Січових Стрільців? — запитав я зі здивуванням.

— Це все пов'язане з лицарськими часами Запорізького війська — Січі. Ми, так як Січ колись, будемо боронити нашу державу від ворога. Ми тепер зформували тільки курінь, але пізніше створимо полк. Уявляєш собі, цілий полк! Тоді я собі ще не уявляв і не розумів різниці, але сама думка мене захопила.

— А багато вас? — невгавав я.

— Понад 200, а може вже до трьох соток доходить! Якби ти бачив, як ми гналися до

Педагогічного Музею записуватися. Що за шум, що за крик ми робили дорогою. А це вже пізно було, майже десята вечора.

— До Педагогічного Музею? Та ж там наша Центральна Рада урядує.

— Отож, отож!

— І це все були ваші студенти? Медики?

— запитав я здивовано.

— Ні, нас самих так багато не було, — пояснював Володя. — Позбиралися студенти з багатьох вищих шкіл Києва. Вони приходять на всі наші сходини, бо ми даємо вичерпні відомості про події в Києві та поза Києвом. Ми знали про проголошення всіх Універсалів, про наші Військові з'їзди, про вуличні бої з комуністичним робітництвом Києва. Ми уважно слідкуємо за працею нашої Центральної Ради, обговорюємо різні пекучі проблеми нашого міста, про які ніде інде не говориться. Отож, під кінець реєстрації прочитано список всіх добровольців і подано також, хто з якої школи.

— Ну, і з яких шкіл були студенти?

— З багатьох! Хочеш знати?

— Так, так! Хочу! — відповів я з поспіхом.

— З університету св. Володимира. Це ми, студенти-медики, — сказав він гордо. — З Народного Університету, з Комерційного Інституту, з Політичного Інституту, з Учительської Семінарії, з Гідротехнічної школи та з Фельдшерської школи. Після завтра починається вишкіл, переносимося до військових будинків. А тоді — на фронт...

— На фронт? — перепитав я з заздрістю.

— Ну, правда, ніхто нам цього не обіцяєв.

Навпаки, казали, що ми будемо тільки в Києві. Будемо доглядати за порядком та охороняти місто від місцевих большевицьких повстанців, якби з腋ла потреба. Але ми все таки віримо, що на фронт нас пустять, щоб і ми допомогли затримати большевиків-москалів від окупації України та щоб спокійно міг відбутися Берестейський мировий договір, з нашою участю.

З дивними думками лягав я спати цього вечора. А вночі приснився мені великий майдан. Посередині стояв брат Володя, а далі мій друг Василь. Володя щасливо усміхався. Він тримав у руках шаблю і розмашисто вимахував нею над головою.

— Вставай, сплюху! Хто піде до школи?

— це мама озвалася з дверей.

Я швидко вискочив з ліжка, і раптом у мене зродилася думка. Ми, студенти останніх кляс середньої школи, теж створимо свій курінь, теж підемо боронити нашу молоду державу.

— Де записи? — поспішив я спитати Володю, що з'явився в дверях.

— Записи куди? — спитав, не зрозумівши мене, брат.

— Та до нашого війська, — відповів я, тримаючи двері, за якими вже зникав Володя.

— О, о, в Педагогічному Музей. — I Володя подивився на мене із зацікавленням.

В школі збуджено бушувало життя. Всі кудись бігали, щось розказували, перешіптува-

лися, дивилися значуче один на одного, похитували головами. Учителі були розбурхані, неуважні, мало пояснювали і часто виходили з кляси, даючи нам якісь завдання, або й просто лишаючи нас ось так собі, на призволяще.

За вікном то тут, то там було чути стрілянину. Це большевицькі партизани пробували застрашити київлян. На перерві я розказав Василеві про Володю та добровольців, і ми рішили оповісти про те своїм клясним товаришам.

Як тільки всі зайшли по перерві в клясу, Василь виліз на стіл учителя, я став біля нього і ми почали говорити. Спершу нас ніби ніхто й не слухав. Але помалу всі затихли.

— Що значить добровольці? — озвався Стюопа Маліков, мій друг з третьої кляси. — Це контрреволюція. Ви хочете йти проти Росії? Вас всіх розстріляють.

— Ніхто не хоче йти проти Росії. Росія на нас наступає, і ми будемо оборонятись! — закричав Василь і скочив зі стола.

— Вони хотуть знищити Київ, а ми не дамо! Ми не проти, ми тільки боронимо свої права, — додав я.

— І ви думаете побити могутнє військо большевиків? — усміхнувся іронічно Іцик Мошкович, мій сусід по лавці, і вийшов з кляси.

Та ми з Василем продовжували, не звертаючи уваги на їх слова.

— Хто зацікавлений, завтра будуть збори, а тоді реєстрація в Педагогічному Музей. Зрозуміло?

Я хотів ще далі пояснювати, але ввійшов учитель і кляса затихла.

День проминув спокійно. Правда, на вулиці й далі було чути постріли, вешталася маса народу, кудись поспішаючи.

— І звідки їх тут так багато взялося? — запитав здивовано Василь, коли ми йшли до нашої хати, бо Василь мав сьогодні у нас ночувати.

— Це, мабуть, чужинці, не тутешні, може навіть большевики-підпільники, — відповів я тихо.

Зразу по вечері ми взялися до підготовки. Завтра прийде скоро. Це день іспиту з математики, а Василь в ній не дуже добрий. Учитель же строгий. «Війна війною, а ми мусимо вчитися. Мусимо іспити складати», — щодня повторює. «Це ваш вклад за волю України».

Іспит пройшов добре. Після навчання були збори. Проводив ними Василь. Всі, які прийшли, рішили одноголосно записатися в добровольці. Було нас біля двох соток. Отож від завтра навчання для нашої восьмої кляси не відбудеться. Так само всі сьомі кляси йдуть з нами. Це, Оленко, по-твоєму, по-канадському, 12 і 13 кляси, — і тато подивився на мене.

— Я сказав про це мамі як тільки повернувся додому. Мама дуже поденервувалася, заломила руками, заплакала.

— Що ж це таке? Володя записався в добровольці, та він хоч старший. А тепер вже й ти?

Я не відповів нічого.

За мене заступився тато. Він спокійно пояснив мамі:

— Вони правильно роблять. Ми можемо гордитися нашими синами, хоч як нам боляче їх відпускати. Нам треба їх належно відправити.

— Я розумію! І погоджується! Тільки... Ну, оце ж мої козаки-соколята ідуть боронити рідну землю від татар... — крізь сльози усміхнулася мама до мене і зразу пішла підготувати все потрібне в дорогу.

На другий день після додаткової реєстрації в Педагогічному Музеї ми теж створили свій курінь.

Тоді зі співами бойових пісень і з тяжкими валіzkами ми вирушили до касарні куреня, яка була в будинку Константинівської на Печерську. Це була перша Київська Українська Юнацька військова школа, де вишколювалися молоді люди, що хотіли присвятити своє життя військовим справам. Школа якраз була порожня, бо слухачі школи вже були на фронті проти наступаючих більшовиків. Ми зайняли пре-гарні кімнати школи. Призначили нам коменданта, старшину підполковника Омельченка та декілька старшин Богданівського полку для вишколу. Крім того, нам дали чотирох чотових, одного молодшого старшину Кольченка та двох лікарських помічників, студентів медичного факультету четвертого року. Ми ще дістали бунчужного, сина відомого професора університету, Сушицького.

Тоді почалася муштра. Цілий день! День за днем. Ми спершу були такі змучені, що після муштри навіть вечеряти не хотіли.

Просто лягали спати.

Але по тижневі привикли. І вже почали вечорами виходити поза мури нашої школи. Василь, Володимир та я звичайно йшли на гдинку додому. Нам з Василем було по дорозі.

Вдома наш молодший брат Ігор завжди сердився, чому таких як він не приймають до війська. Одного разу, коли він нам знову докучав, Володя не витримав і сказав йому сердито:

— Слухай, Ігоре, хіба нема іншої роботи досить? Іди до нашого уряду, до Центральної Ради. Вони напевно тобі знайдуть якусь працю! Хоча б летючки розносити, або листи, бо пошта не ходить.

Ігор дуже втішився. Та нічого з того не вийшло. По вулицях Києва не втихала стрілянина, цілі квартали переходили з українських до большевицьких рук і навпаки. І мама Ігоря нікуди не пустила.

— Ігоре, — сказала вона строго і переконливо, — обійтесь без твоєї допомоги. Підростеш, будеш помагати.

І Ігор скоро заспокоївся.

Коли ми наступного разу прийшли додому, мама з татом привітали нас з радістю:

— Чи знаєте ви, що Центральна Рада підготовляє, за закритими дверима, проголошення Четвертого Універсалу? Це вже відомо в наших українських колах від вчора, і ось багато людей зібралося в будинку Педагогічного музею та навколо нього. Ніхто не хоче пропустити цієї знаменної події. Як добре, що ви прийшли якраз тепер! Ходімо! І то вже! А то за-

пізнимося! Не почуємо! — наглила нас мама і, швидко накинувши на себе плащ, вийшла з хати, а ми всі за нею.

По дорозі ми десь роздобули прaporці, не тямлю вже де, та квіти і розмахуючи ними нарешті прибули на площу перед Педагогічний Музей. Привітали нас шум, рух, святкове піднесення. Народу повно — дорослі, діти, дідусі, бабці. Ми ледь-ледь пропахалися в будинок. А там? Якраз почалися збори. Відкрив їх М. Грушевський словами: «Обставини склалися так, що відкладати надалі деякі важливі рішення не можна. Народ давно вже дожидає миру, а так звані «народні комісари» кличуть його до нової «священної» війни. Вони шлють на Україну своїх червоногардійців для братовбивчої війни. Щоб мати змогу самим заключити мир і запровадити лад та спокій, Центральна Рада засідала постійно і постановила проголосити четвертий Універсал». Тоді М. Грушевський взяв у руки текст Універсалу. Всі відразу встали і зосереджено дивилися на М. Грушевського. «Четвертий Універсал! Народе України!.. — попили слова залею, понеслися в коридор, на вулицю... — Віднині Українська Народня Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, Вільною, Суверенною Державою українського народу...»

«Слава!» загриміло бурею в залі, аж стіни задрижали. «Слава!» понеслося вулицями заспаного міста, полетіли шапки вгору, люди почали обійматися, бабуні плакали, літні мужчини витирали слізози. Дехто хрестився, клякав на коліна, бив поклони. Мама голосно запла-

кала, а у мене й тата появилися слізози на очах.

Того вечора нам ніяк вже не хотілося повертатись до касарень і ми пішли до батьків, по дорозі запрошуючи всіх друзів зі школи прилучитися до нас. До самого ранку просиділи ми при столі, розмовляючи, снуючи пляни на будуче, повні радості та надіжності.

До касарені ми повернулися вдосвіта, так що на вишколі вже всі були присутні. Але вечором нам не дали вихідного.

— Це мабуть кара за те, що ми без дозволу вчора пішли до Педагогічного музею, — почали ми жалітися. Тож ні! У велику залю школи наша команда притягла пуделка з військовим одягом та зброяєю і веліла вибирати по величині. Кожний одержав штани, військову сіру шинелью (довгий плащ з червоним тризубом, нашитим на лівому боці грудей) і шапку. А тоді й рушницю-гвинтівку. Нашій радості не було кінця! «Це вже напевно їдемо на фронт. Або принаймні будемо охороняти порядок на вулицях Києва», — переконували ми себе.

Так воно й вийшло. 25-го січня повідомили нашу сотню, що завтра, тобто 26-го січня, ми виїжджаємо на фронт. Нас виведено на залізничні рейки. Вони проходили недалеко наших касарень.

Але чекати прийшлося дуже довго. Аж по полуздні другого дня подано ешальон, і ми почали спокійно всідати. На двірці з нами прощалися рідні, товариші і знайомі.

Наші всі прийшли: тато, мама, Ігор, навіть найменша Наталя. Ігор та кілька його

товаришів-одноклясників причепилися до вагонів ззаду, готові їхати з нами. І якби не мамине уважне око, Ігор був би напевно опинився з нами на станції Крути. Хто знає, чим би то все скінчилося для нього.

І хоч як він протестував, мама його відчепила силоміць і перемовила залишитися вдома. Але решта таки поїхала з нами на фронт. Комендант Омельченко дуже знервувався, коли їх побачив. «Що ж мені з вами робити? — почав він їх всіх сварити. — Ви ж навіть гвинтівки не вмієте правильно тримати, не те що стріляти. Відіслати б вас додому, так уже запізно. Поїзд ось повною парою мчить в напрямі на Крути. Хіба приділю вас до польового шпиталика. Будете медсестрам помагати».

Ми всі були в піднесеному настрої, співали бойові пісні, кидали шапки вгору з утіхи, кричали «Слава! Ми поборемо!» Нас не могли втихомирити.

Поїзд мало затримувався і незабаром ми вже приближалися до станції Крути. В годині четвертій вдосвіта 29-го січня ми в'їхали на станцію. Там нас привітали радісним, голосним «Слава! Ур-ра!» частини Першої Військової Школи імені Б. Хмельницького, під командою сотника А. Гончаренка, понад 40 вояків Хороше-Озерського Вільного Козацтва та 20 Гайдамаків. Всіх біля 500 вояків та 20 старшин.

— Тобі, Таню, напевно цікаво знати, що в Юнацькій Школі була сама старша молодь, свідомі українці, добровольці, що належали до колишніх військових шкіл. Деякі з них вже на-

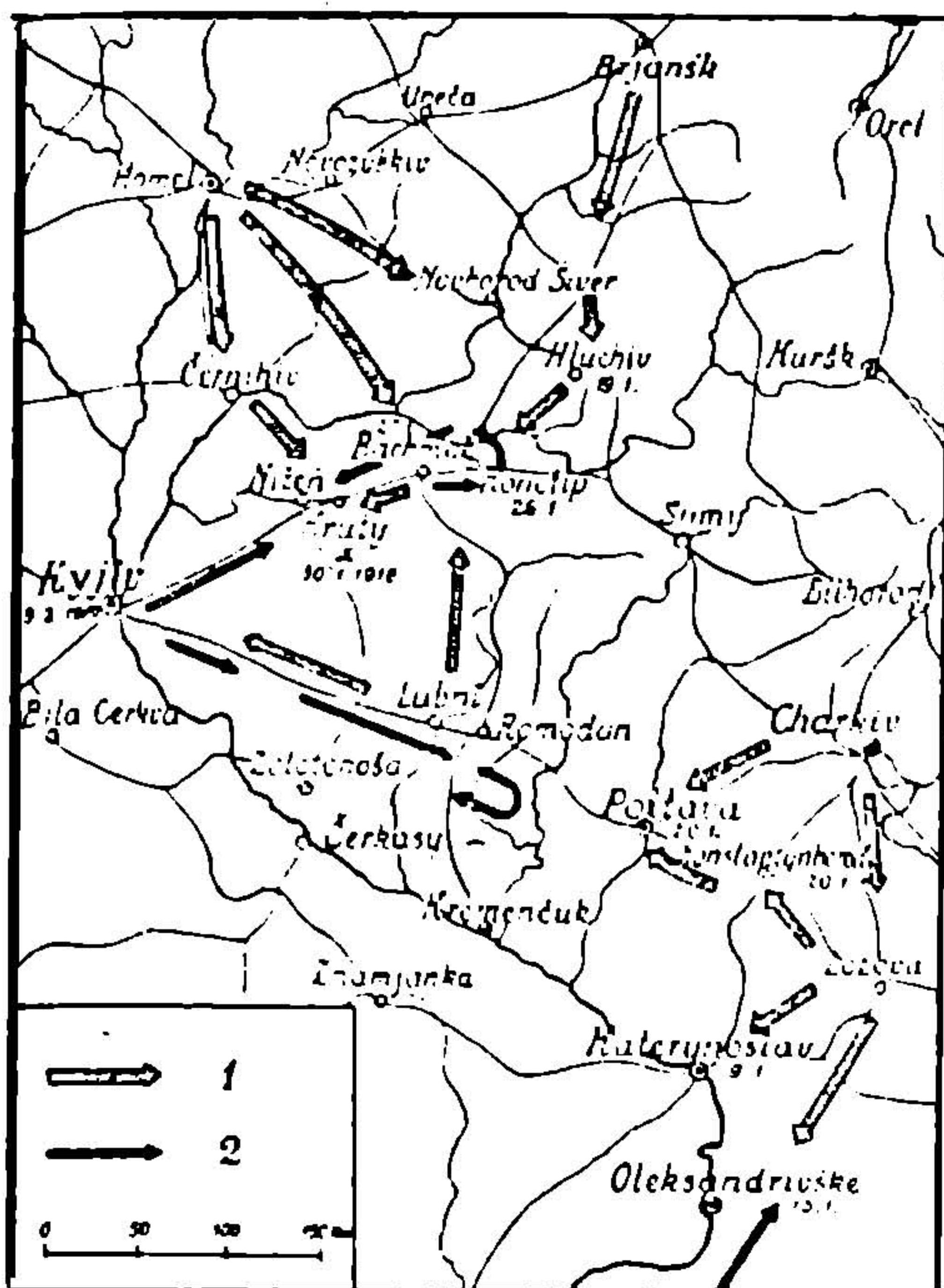
віть на фронті побували. — І тато обернувся до мами. Мама ж тільки мовчки притакнула. А тато продовжував далі:

— Не встигли ми розкластися, перекусити, як полковник Гончаренко вже почав розказувати, що де діється.

— Большевицькі війська маршують на Київ. Вони вже захопили багато наших міст — Харків, Чернігів, Полтаву... і будуть проходити через Крути. Нашим завданням є затримати їх, — сказав він, уважно дивлячись на кожного з нас. А тоді всім пояснив, де ми будемо в окопах, звідки будемо діставати потрібні набої, куди нам висилати ранених, як втримувати зв'язок з іншими частинами. А як приайдеться відступати, то куди і як найлегше і найскоріше відходити.

Він призначив трьох студентів для постійного зв'язку з ним та іншими нашими частинами. Тоді розділив нас на три групи. Василя, мене та Володю приділено до розвідки. Друга частина (приблизно 20 студентів) дісталася до відділу варти, а решту було приділено до копання окопів, може один кілометр від станції, по обох боках залізничної колії, в напрямі на станцію Пліски.

Над вечір кінна розвідка-стежка принесла вістку, що більшовицьке військо Muравйова підійшло майже під саму станцію Пліски, хоч там ще стояв наш панцерний потяг. Він складався з паротягу і одного вагона-платформи, на яку поставлено гармату та два кулемети. На платформі по боках, для більшої безпеки положено мішки з піском, щоб охороняти

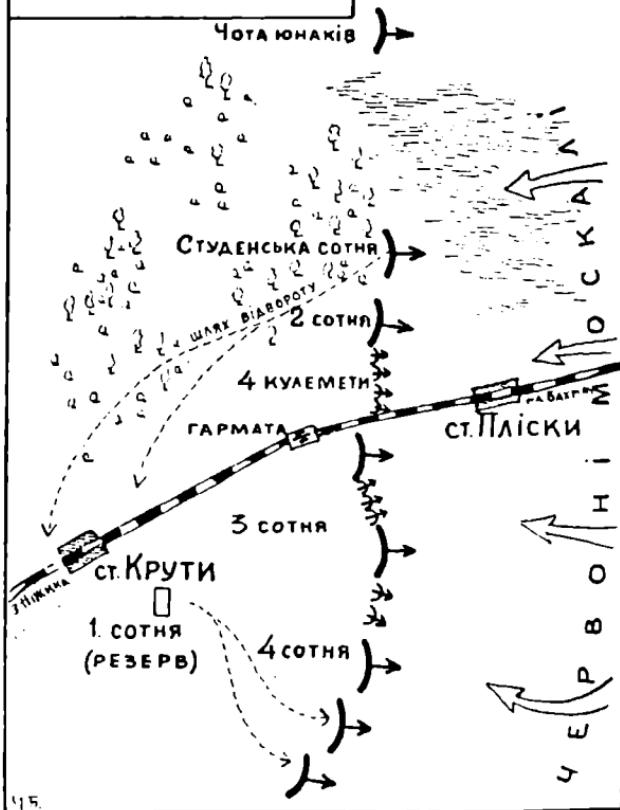

Схема походу більшевицько-московських військ на Лівобережжі у січні 1918 року. Дати поруч місцевостей означають день захоплення тієї місцевості більшевиками

Гарматний відділ на потягу під час бою з більшевиками

**СХЕМА
БОЮ під КРУТАМИ
29. СІЧНЯ 1918 р.**

Розташування на позиції наших 5-ти сотень і 18 кулеметів схематично виглядало так, як показано на поданій схемі

гармату, кулемет та тих, що їх обслуговують.

Паротягом провадив вояк Степан. Гармата була під доглядом старшини-гарматчика, сотника Лощенка. Невтомний сотник Лощенко сам збудував цей «панцерний потяг», як він

його називав, і сам ним орудував. Він від-
важно й безстрашно обстрілював пізніше ряди
ворога і щоразу завдавав їм великі втрати.

Ті друзі, що копали окопи, повернулися
дуже пізно вночі. Вони були такі змучені, що
без вечері просто повалилися на лави в стан-
ційному будинку і зразу заснули. Ми теж ночу-
вали в приміщеннях станції, хоч решта ще від
вчорашнього дня була в окопах. Я перекидався
з боку на бік і різні, іноді дивовижні, думки
лізли в голову. Раптом в сусідстві задзвонив
телефон і по хвилині озвався захриплий, заспа-
ний голос сотника Гончаренка: «Галльо!». Довго було тихо, а тоді зрівноважений тяжкий
голос сотника сказав переконливо: «До зустрі-
чі все готове!» — і гrimнула слухавка.

— Уяви собі, що за нахаба! Що за заро-
зумілість! — почав кричати сотник Гончаренко
на весь голос, забувши, мабуть, що ми всі
спимо в сусідній кімнаті.

— Що сталося? — озвався другий голос.

— Що сталося? Сам Муравйов дзвонив!
Розумієш? І знаєш, що сказав? «Приготуйтесь
до зустрічі з переможною Червоною армією.
Підготуйте обід! Студентам (і звідки він знає,
що тут студенти?), студентам, що ви їх під-
купили й збаламутили, вибачаю. А старшин
все одно всіх розстріляю!» Розумієш? Комен-
тарі зайді. Це показує, як Москва на нас див-
иться. Йи не можна вірити.

Другий голос ще щось сказав, та вже ше-
потом, і я добре не почув.

Мене оповив неспокій. Ледве задрімав.
Збудив мене знов телефон. Дзвонив він дуже

довго, але ніхто до нього не підходив.

— Хай думають, що нас вже нема, — озвався нарешті сотник Гончаренко, входячи в нашу залю. — Пора вставати! Доповните окопи в напрямі до станції Пліски, — звернувся він до нас і вибіг з поспіхом з будинку.

Коли ми прийшли до окопів, наші друзі стояли згорблені і скоциублені, бо ніч була морозна і дуже неспокійна. І щойно коли наша польова кухня принесла сніданок, їх настрій покращав.

Сотник Гончаренко всюди ходив і пояснював те, що ми вже й самі знали.

— Незабаром відбудеться вирішальний бій — перший правдивий бій московсько-української війни.

Кінна розвідка донесла, що ворог стає на позиції, що москалі ще вночі окопалися та створили свою лінію, яка тягнулася по всій довжині наших окопів. Ми були сховані від їхнього ока, дякуючи природньому теренові місцевості. Ми ж їх дуже добре бачили.

Свій наступ на нас москалі почали в зімкнених рядах-колонах, ніби парадували. Ми себе не видали. Аж коли вони наблизилися на віддалі стріли, ми почали стріляти. Нам допомагали наші кулемети. Аж 16 їх було. Мабуть через те зімкнута ворожа колона почала поволі розпорощуватися і розтягнулася в лінію приблизно 5 кілометрів довжини. Ми ж були розтягнені на три кілометри завдовжки.

Правда, ворог почав нас обстрілювати вже від самого ранку, спершу з рушниць, а потім з гармат. Цей обстріл тривав майже без пере-

станку до кінця боїв. Та бій вповні розгорівся аж десь біля 10-ої години ранку. Два рази ворог намагався перейти в пряний наступ, але ми його здержували, особливо вогонь наших кулеметників. В розгарі стрілянини з'явився біля нас наш «панцерний потяг» старшини Лощенка. Його струнка постать у синьожовтому кашкеті видніла здалека. Ми з полегшою зідхнули. Він уміло й виміряно стріляв у саму гущу ворожого війська і щоразу завдавав йому багато клопотів. Тепер вже вся їхня артилерія та скоростріли були спрямовані на нього. Може вже вдесяте ми переживали, коли гармата або скоростріл хоч на короткий час затихали, і не видно було його сміливої постаті. Але постать наново з'являлась і гармата наново розпочинала вогонь проти ворога ще з більшим завзяттям.

Тоді ми усміхалися і наповнювалися новими силами!

Та раптом в самій середині завзятого бою гармата таки затихла. Перестала стріляти і панцерний потяг від'їхав у напрямі на станцію Крути.

— Лощенко мабуть поранений, або набоїв вже немає, — кинув Володя. Він якраз стояв близько мене.

Та думати про гармату, хоч як ми відчували її брак, не прийшлося. Тепер розгорівся бій вже зовсім близько нас.

«На обрію з'явилися три густі лави матросів. Сірі й чорні постаті йшли в увесь зріст. Ще сильніше затарахкотіли їхні скоростріли, хоч і наші не відставали. З окопів затріскотіло

сорок наших скорострілів і рушниці трьох сотень юнаків та Студентського Куреня. Падали чорні та сірі постаті, за ними йшли нові, знову падали і знову йшли одні за другими чорні й сірі постаті. Але й наші окопи засипалися ворожими кулями. Ми ж міцно трималися. Бігали по набої до потягів, вистрілювали їх і знову бігали по нові. Та в найбільш критичну хвилину донеслося до нас: «Нема вже набоїв»¹

Найгірше ж було те, що ворог зайшов у нашу лінію і зовсім перервав зв'язок із другою частиною нашого війська. І коли наше крило було зовсім знищене, коли у нас на очах впав важко ранений сотник Омельченко і ми з Володею ледве його підняли й віднесли в безпечніше місце, наш другий відтинок, на жаль, про все це нічого не знати. І не було можливості їх повідомити. На саме полудне червоні почали сильний наступ на студентську сотню. Та зі всіх боків посипалися стріли оборони. Так само в цій хвилині з'явився з боку Чернігова сот. Семирозум з гарматою. Це спинило й відвернуло увагу москалів від нас, і вони почали натомість наступ на інше крило оборони. Вони мабуть хотіли опанувати станцію Крути, захопити наш «панцерний» потяг, та нас всіх оточити.

— На тому крилі була переважно військова школа, — перебив дядько Василь.

— Так, — продовжував тато. Це використали ми і почали помалу відступати. Тяжко нам було, бо й ми були майже оточені боль-

1) Вибрано з Історії Українського Війська, стор. 405.

шевицьким військом. Треба було обережно і вміло пробиватися, майже крізь їхні ряди. Деякі молодші стрільці віддали свої набої більш досвідченим старшим воякам, а самі, понурі та безстрашні, йшли в напрямі до нашого потяга, зовсім не переймаючись безперестанним градом ворожих куль.

Набоїв ставало чимраз менше. Коли ми дійшли нарешті до нашого потяга, що стояв у віддалі десь двох кілометрів від станції Крути, мало в кого в запасі залишилося три кулі.

Нашим щастям було, що москалі рішили перше зайняти станцію. А ми були на захід від неї — в напрямі до Києва.

Надворі почало темніти. Крім того, піднялася якась мряка, так що важко було зорієнтуватися куди ми йдемо. Не дивно отже, що одна частина нашої групи, десь студентів з 30, згубила орієнтацію і пішла за світлами. Попали на станцію Крути, яка вже в той час була в руках большевиків. Дорого вони заплатили за свою помилку. Більшість моїх знайомих там полягла. Больщевики їх взяли в полон і знищили.

— Там загинув і мій брат Михайло, — додала мама сумно.

— Тату, а звідки ви знаєте це все? — запитала я.

— Слухай же, слухай далі, не перебивай, — сказала поденервовано бабця.

— Питаєш, звідки я це все знаю? Коли большевики залишили станцію Крути, щоб далі йти в напрямі на Київ, селяни з-під Кру-

тів та околиць зібрали всіх замучених вояків і положили у спільну могилу. А коли нашому війську — хоч тільки на короткий час — вдалося вигнати большевиків з Києва, кияни перевезли тіла крутиянців у Київ і урочисто поховали на Аскольдовій могилі.

— Було їх тільки 27, бо решту не могли знайти, — додав дядько Василь.

— Але всіх, що загинули в бою під Крутами, було аж 300, — перебив тато.

— Тату, а що сталося з «панцерним потягом»? Невже большевики його теж знишили?

— запитала я знову.

Але тато чомусь не відповів, тільки продовжував далі:

— Отож, десь коло четвертої чи п'ятої години по полудні невеличка група відступаючих вояків добралася до потяга.

— Це була наша група, — знову перебив дядько Василь.

— Так, ми, тобто Володя, Василь і я, несли сотника Омельченка, інші теж збирали по дорозі ранених і допомагали їм іти до потяга. Ранених занесли у вагон, що служив нам за шпиталик. Скоростріли поставили біля вікна та дверей вагона і вже хотіли від'їздити, як почули: «Чекайте, чекайте, нас ще більше тут!» І на сходи потяга вискочив задиханий юнак. — Он там, бачите, ще десять наших. Ледве сунуться, несуть ранених. Поможіть нам!»

Ми всі зіскочили зі східців потяга і за 10 хвилин вони вже сиділи з нами в останньому вагоні, а ранені лежали в шпиталику.

— Може там ще хто йде? Надіється відступити...

— Може частина студентської сотні? Десь її довго нема, — озвався Володя, і ми рішили ще почекати. Ми і так були на південні від станції Крути. Ворог тепер був за нами, а не перед нами.

Та за півгодини недалеко від нас пронеслася сильна стрілянина. В тій хвилині струснуло останнім вагоном, і в правому його боці пробило діру. Добре, що ніхто не був поранений. Свої чи чужі? Ми не знали і не хотіли ризикувати.

— Ідемо, — крикнув водій і ми швидко залишили непевний ґрунт.

По дорозі ми ще знищили за собою на декількох місцях залізницю, щоб ворог не міг транспортувати своє військо. Пізно вночі ми зупинилися на маленькій станції Бобрик. Там вже, в іншому потязі, було декілька відділів Гайдамацького Коша, що якраз їхав нам, крутянцям, на поміч. Запізно!

Ми якраз укладалися спати, як прийшов наказ зразу повернутися в Київ.

— Для чого? — питали ми.

— Щоб придушити протиукраїнські заворушення.

І ось ми знову вибралися в дорогу. Над ранком наш сотник Омельченко, не витримавши поранення, помер в гарячці. Так ми його й не довезли живим до Києва, хоч плянували віддати до військового шпиталя, під опіку досвідчених лікарів.

По дорозі зайшли зміни. Частину нас ви-

слали на станцію Слобідка, а решта, в тому числі Володя, я та дядько Василь, залишилися покищо в потязі біля станції Дарниця (близько Києва).

Не минуло й двох годин від нашого приїзду, як розвідка принесла вістку: «Большевицька армія Муравйова йде на півден, і то в нашему напрямку. Тоді вирішено відділити від нашого потяга «панцерний потяг», доповнити його частиною сотні Гайдамаків і вислати на північ проти ворога. Про долю «панцерного потяга» та всіх тих, що з ним виїхали, ми більше не чули і нікого з них не зустрічали.

— Казали, що всіх знищено гранатами, — перебив дядько Василь.

— Правдоподібно. А ми всі, залишки Студентської сотні, дістали наказ невеличкими гуртами перейти Дніпро. Нас попередили, що Дніпро цієї зими 1918 року чомусь не хотів замерзати. Отож треба бути обережним. Наказали зголоситися до наших військових частин в Києві. Ми, звісно, не мали ніякісінького поняття, котра частина Києва в наших, а котра у ворожих руках.

— Зустрінемося в Києві! — прощалися ми, стискали міцно друзям руки і зникали малими групками кожний в іншому напрямі.

Наша група, — брат Володя, дядько Василь, я та ще два студенти, Петро і Дмитро, посунулися помалу до Дніпра. Йшли ми гусаком, близько один біля одного. Брат Володя на самому кінці шнурка. Перед ним дядько Василь, потім я і Петро, а Дмитро провадив. Він цю околицю добре зناє, бо часто сюди

ходив на прогульки. «Я не раз проходив Дніпром, навіть як лед був слабий, — казав він. — Небезпеки нема, а як і заломиться під нами лед, легко виплисти, тут вода плитка».

Ми йшли мовчки, обережно сунули ногу за ногою, ставали щоп'ять кроків. Уважно розглядалися, хоч мало що було видно, бо ніч буда безмісячна.

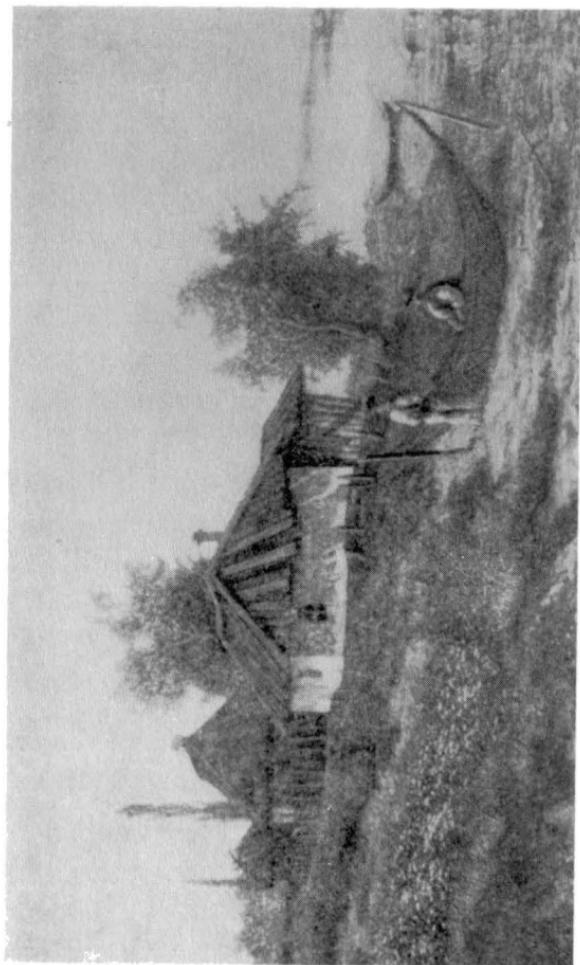
Так, без пригод, дійшли ми до середини Дніпра. Я вже хотів радісно заявiti: «Слава Богу, все в порядку!», як раптом ззаду затріщало, зашумувала вода, і зразу за нашими ногами лед помалу почав занурюватися. Я оглянувся. Брат Володя був вже по коліна у воді.

Дядько Василь зойкнув з переляку. Я обернувся і зробив вже крок назад, в напрямі до брата, але Володя тільки рукою помахав: «Ні, ні, не треба! Шкода всім мочитися, я собі дам раду!»

«Може й правда, — подумав я. — Він прекрасний плавець, брав участь ось ще цього літа в змаганнях плавання в далечінь. І виграв першу нагороду між університетською молоддю.»

— Він випливе! Напевно випливе! — сказав дядько Василь, і ми без вагання посунули далі.

Ми вийшли на берег, але Володя не випливав. Ми сіли й чekали в надії, що він осьось покажеться. Та над Дніпром було тихо і темно. І хоч як ми напружували зір, Володі ми все ж не бачили. Почекали ми ще з годину. Мовчки. Напружені, заслухані в ледь чутний

Рибальські хати на околиці Києва.

Малюнок П. Васильченка, кінець XIX ст.

Правдоподібно, хата, в якій крутоянням дали одяг.

Дніпро, Лиса Гора та Деміївка, кудою втікала частина юнаків-крупняців

глухий підледний шум-гул Дніпра. Та цілковиту тишу морозного надвечірря порушував тільки віддалений гуркіт-стрілянина з різних частин Києва.

— Володі ми вже більше не побачили. — І тато подивився сумно й значуче на дядька Василя, а тоді продовжував далі:

— Куди ж нам іти тепер, щоб нас не переловили большевицькі партизани? — нарешті перебив мовчанку Петро. Володя, мабудь, десь далі вилізе, якщо вже не виліз, нема сенсу на нього чекати. Врешті, він знає, куди йти.

— Петро каже правду, Володя дасть собі раду! А нам тут стояти небезпечно. Нам треба, мабуть, іти в напрямку на Лису Гору та Деміївку, там ще покищо не чути стрілянини, — озвався Дмитро.

Пробиваючись навмання полями, ми дійшли до першої, зовсім малої, хати. Єдине віконце було заслонене, але бліде світло все ж пробивалося з-поза темної заслони.

Ми несміливо постукали в двері, направивши кріси вперед, готові до оборони. Двері відкрив старенький бородатий чоловік і, перелякано ступивши крок назад, сказав шепотом: «Хлопці, Деміївка в руках большевиків та робітників тутешньої фабрики. Ви не можете йти далі в цьому однострої та ще зі зброєю в руках. Вас большевики зразу розстріляють. Заходьте! — і він широко відкрив низькі двері.

Ми зайшли. Привітала нас старенька згорблена господиня, зажурено усміхаючись, попросила сідати, а тоді зникла за вузькими дверима. За хвилину вона з'явилася з великим

пакунком в руках. Поставила пакунок посередині кімнати і витягла чотири костюми та чотири плащі...

Багато разів я пізніше роздумував над тим, як це так сталося. Звідки у неї взялися ті плащі та костюми, і всі якраз добре, ніби на нас шиті. Та відповіді не знаходив.

Ми скоро переодяглися, паперий український військовий одяг спалили в печі і, попрощавшись з господарями, вийшли з гостинної хати, обіцяючи знову сюди прийти і подякувати їм за їх добре серце.

— Нам ліпше розділитися, — сказав один із товаришів до мене. — Ви з Василем ідіть одною дорогою, а ми підемо іншою. Легше проб'ємося додому.

— Добра ідея! — притакнув я. — Тільки пам'ятайте, що ми вояки розпущені царської армії і повертаємося додому. Так і кажіть! Тепер таких повно вештається по цілій країні, ніхто їх не зачіпає. Це ось господар, де ми щойно були, мені порадив. І я думаю, він має рацію.

— Так і зробимо, — відповіли всі водночас, і ми розійшлися, кріпко стиснувши один одному руки та обнявшись по-братськи.

— Навіки! — додав дядько Василь. — Так як татового брата Володю, так і тих двох ми більше не зустрічали. Хоч як за ними шукали в Києві та околицях. — І в очах дядька Василя з'явилися слізози.

— Але того вечора ми ще були повні надії. Володя прийде, — вмовляли ми в себе стократно, — продовжував тато. — У війську

в Києві зустрінемося, напевно зустрінемося зі всіма: з Петром, Дмитром, Андрієм та іншими друзями по зброї.

Ми заночували в Деміївці у моїх знайомих, а наступного дня раненько вибралися до Києва до своїх рідних. Василь зайшов до вуйка, що жив недалеко нас, а я пішов просто додому. Мама спершу дуже втішилася, але коли почула про Володю, довго й гірко плакала. Мені ж не сиділося вдома. Я хутко помився, переодягнувшись, перекусив трохи і вибрався в центр міста. Звідтам доходила безперервна голосна стрілянина і мені хотілося знати, що там робиться.

По дорозі я зайшов за Василем і вже вдвійку ми почали шукати за нашими військовими частинами. Зустріли ми їх на Брест-Литовському шосе. Зразу нас приділили до Гайдамацького коша і ми почали наступ на большевиків вже в самому Києві.

Цим разом нам, без великих втрат у людях, вдалося прогнати ворога з Києва. А весною 1918 року нас кількох крутянців зустрілося у вільному Золотоверхому. Сумна це була зустріч. Ми обмінялися відомостями про бої під Крутами, про друзів, що там полягли, та про друзів, що пропали без сліду. Питалися ми про Володю, Петра, Андрія та Дмитра — про всіх тих, що ми з ними відступали потягом від Крутів до Києва, про тих, що ми з ними переходили напівзамерзлим Дніпром. Але ніхто їх не бачив, ніхто не чув про них.

А пізньою весною перевезено з Крутів частину вбитих друзів крутянців-студентів до Києва і урочисто поховано на Аскольдовій мо-

гилі. Ціле місто зійшлося. Багато було промов, багато вінків. На жаль, не поховано всіх триста, як хотілося. Ми їх на крутянському полі бою не могли знайти.

Та радісні дні волі швидко проминули. Большевики з новою силою насіли на нашу землю, і нам з Василем та іншими, що боролися за волю нашої молодої держави, нічого іншого не залишалося, як тільки відійти з рідної землі. І ми розбрелися по цілому світі: виїхали в Польщу, Чехословаччину, Німеччину, Францію, а дехто з нас опинився за океаном.

Тато скінчив і ми всі довго сиділи мовчки. Я обернулася до тата, обняла його і сильно-сильно притулилася до нього.

Ми навіть не зауважили, як дядько Василь встав і пробував щось сказати.

Нарешті, не дивлячись на нас, він почав:

— Оленко, я тобі мушу щось прозрадити. Твій батько не лишив Володю напризволяще. Він хотів повернутися, хотів йому допомогти. А те, що сталося, то моя вина! Я твого тата відмовив та ще й заспокоював, що все в порядку. Дядько Василь скінчив і швидкими кроками зник у хаті.

Тато з мамою довго сиділи мовчки. Дідусь з бабуною теж не промовили й слова.

Тоді тато обізвався, зовсім тихим, сумним та змученим голосом:

— Отож бачиш, Оленко! Ми з дядьком Василем ціле своє життя живемо з почуттям жалю та вини. А той незнайомий чоловік нам цілком нагадав Володю.

Мама легенько доторкнулася мого плеча:

— От бачиш, як то в світі буває! Але тобі час підготуватися до школи.

Я не відповіла нічого. Мовчки встала і пішла в хату.

Пізніше на письмовому столику на кускові паперу я повторно писала: ХХҮ-337, ХХҮ-337, і ніяк не могла вчитися. Все мусіла думати про почуте.

Наступного ранку я пробудилася дуже скоро. «Щойно сьома», — зауважила я. В хаті ще було тихо, всі спали. Я скоренько одягнулася, зйшла сходами вниз. Перед самою кухнею остання схода сильно заскрипіла, впала лопатка від сміття, десь загавкала собака. І я завмерла... Та хоч двері до спальні тата й мами були відчинені, ніхто не поворухнувся. «Не збудила, не збудила!» — повторила я рідісно в думці. Я швиденько одягнулася і зйшла сходами вниз.

Підлога в кухні була неприємно холодна і мене зморозило.

«Може загріти молоко? — Ні!» — Я зразу відкинула цю думку. «Ану ж збіжть? Сморід на цілу хату! Тоді щойно всі збудяться. Небезпечно» — Я відрізала кусок хліба, помастила маслом і малиновим повидлом, наляяла в горнятко холодного молока. Та випила тільки два ковткі. Молоко було зимне, як лід, і мене знову зморозило.

Я накинула на плечі светер і вийшла на двір, обережно зачинивши за собою двері. Коло плота стояв мій ровер, міцно прив'язаний ланцюжком до дверцят. Коли я його від'язувала, вулицею перед хатою мигнуло авто.

Яскраво-жовте. Я мимоволі глипнула на число і застигла. ХХҮ—337. Сама не своя, я скопила ровер і вибігла з ним на вулицю. «Швидше! Швидше, а то загубиш!». Голова шуміла, очі слізозилися від перенапруги. Я мигцем скочила на ровер, натиснула на педалі, вп'ялась руками в кермо... Та яскраво-жовте авто вже зникало за рогом.

Я пробувала наздогнати його, не спускаючи з нього очей. Зупинило мене й його червоне світло. Мій ровер, з наглого натиску на педаль, закривуляв, замиготів спицями, і я майже втратила рівновагу. Між мною і жовтим автом стояло ще два авта. Світло змінилося. І я навіть не запримітила, як яскраво-жовте авто повернуло вліво. Я ж поїхала прямо. Коли я нарешті виїхала на правильну вулицю, яскраво-жовтого авта вже там не було. Я так поденервувалася, що почала ще сильніше натискати на педалі, не бачила світл, не бачила бічної вулиці. І, звісно, не побачила, що від краю бічної дороги рухнулося велике тягарове авто. Заскрипіли гальми, колеса запищали, затрубів гучно повною парою водій авта. І хоч як я гальмувала, я все ж зачепилася за перед авта і полетіла в рів. Спершу все потемніло, тоді заіскрилося в очах, заболіло коліно.

Я лежала не рухаючись, не розуміючи гарразд, що сталося, аж переляканий крик шофера мене ніби збудив. Я помалу встала, підняла ровер.

— Все в порядку?.. Мабуть так, бо ти встала, — кричав далі сильний поденервований

чоловічий голос мені прямо в вухо. Чого ти не дивишся, куди ідеш? Добре, що мені вдалося загальмувати, а то б... — і він почав мене оглядати.

А я спромоглася тільки забелькотати: «Все в порядку!» — і почала дивитися на коліно. Коліно не кривавило, було тільки сильно пошкрябане. Шофер хотів ще щось сказати, а тоді роздумав, подивився на мене, махнув рукою, обернувшись, сів у авто і поїхав.

А я стояла на роздоріжжі й роздумувала, куди могло зникнути яскраво-жовте авто. В цій хвилині за мною обізвався теплий жіночий голос:

— Дитино, не стій на дорозі та ще й з ровером! Знов авто може надіхати... Поранило тебе? Ходи, помиємо й перев'яжемо коліно.

Висока струнка жінка, віку моєї мами, з каштановим кучерявим волоссям, що недбало спадало на чоло, та синіми, немов волошки, очима вже підходила до мене й обережно взяла від мене ровер. Я спершу перелякалася. Та обличчя жінки випромінювало стільки доброти, стільки широго зацікавлення, що я преспокійно пішла за нею в напрямі білої хати, з великим бальконом при вході та густими кущами рож по обох боках доріжки, виложеної каменем. На хіднику коло хати стояв хлопець моого віку і зі страхом дивився на мене.

— Нічого серйозного, мамо? Правда? — запитав він занепокоєно.

— Не думаю. Принеси теплої води, мило, рушник! Треба помити коліно, тоді побачимо. Сідай, доню, ось тут. — І вона показала на сходи. — Як тебе звати?

— Оленка.

— Оленка?

— Так.

— Це українське ім'я. Ти українка?

— Так, я українка, — відповіла я майже неохоче.

— І ми українці, — заявила жінка. — Слухай, Оленко! Другий раз уважай, коли будеш їхати ровером. Куди ж ти так гналася? Куди спішила? — запитала вона із зацікавленням.

Я зам'ялася:

— Я, я, — і я почала розглядатися по подвір'ї.

Раптом моє серце сильно забилося. Перед очима знову потемніло. Ні, ні... Зразу коло хвіртки в город стояло... яскраво-жовте авто. А на його плиті великими буквами красувалося ХХУ—337. Я підскочила і широко відкрила очі.

— Все в порядку? Не поранило дівчинку? — запитав хтось з дверей.

Я обернулася і на місці застигла. Переді мною стояв мій тато. Ні, не мій тато, але хтось дуже подібний до нього.

— Хто ви такі? — запитала я остро й нервово.

— Чому питаєш, дитино? — і він пильно подивився на мене.

Я ж мовчала. Я й слова не могла вимовити.

— Чи це таке важливе? — запитав він мене ще раз здивовано.

— Так, так! Дуже важливе! — вимовила я нарешті з зусиллям. Ви подібні до моого тата.

Ви вчора проходили коло нашої хати і на смерть перелякали мого вуйка Василя. Вуйко майже що не дістав удар серця.

Чоловік, що був подібний до мого тата, зблід. Він почав повторяти ім'я Василь все голосніше й голосніше: «Василь... В-а-с-и-л-ь!...

Тоді підійшов до мене зовсім близько і подивився мені глибоко в очі, водночас запитуючи мене строгим (а може переляканим) голосом:

— Як ти називаєшся?

— Оленка.

— Ні, ні, по-татові. Як твоє прізвище?

— О, о! Воробенко. Моє ім'я Оленка Воробенко.

Чоловік розкинув руками широко-широко, а тоді ними закрив очі, повні сліз. Хлопець та жінка підійшли до нього. Жінка його обняла, і обидвоє голосно заплакали. Хлопець теж плакав.

Раптом мені стало дуже прикро. Мені захотілося чим скоріше вибігти на подвір'я, сісти на ровер і втекти додому. Чим скоріше.

Чоловік ще довго плакав. А коли заспокіївся, обернувся до мене й спитав:

— А чи знаєш, хто я такий?

— Ні! Ні, не знаю. Але, але... може ви мій дядько? Дядько Володимир?

— Як називається твій тато?

— Віктор.

Чоловік знову широко розвів руками. Я перелякалася. Може знову почне плакати. Та він усміхнувся і міцно обняв хлопця.

— Це твій двоюрідний брат! Ми назвали

його в честь твого тата. А ти зовсім подібна до тата. Тільки у тата очі іншого кольору. Він підійшов до мене і пригорнув мене до себе. Я мовчала, тільки зосереджено дивилася на свого кузина... Він теж був зовсім подібний до дядька Володимира і, звісно, й до моого тата.

— Де ж ви живете? Нам зразу треба піти до вас! От чудо!

Я далі мовчала. Я ж вже давно мусіла повернутися додому, вже давно треба було йти до школи. Що ж то тепер буде? Батьки напевно журяться мною. Навіть не знають, куди й коли я пішла з дому. Мої побоювання перебив дядько Володимир.

— Ну, що ж ти не можеш сказати нам, де ви живете? Боїшся?

Я не боялася, та мені в цій хвилині, правду кажучи, хотілося, щоб всі наші прийшли сюди, в цю гостинну хату.

— Якщо у вас є телефон, я можу моїм батькам вияснити, де я і що тут роблю, — сказала я тихо.

Дядько Володимир усміхнувся і показав на малий столик.

Я підійшла до телефону, але руки мої тряслися, і я мусіла два рази накручувати наше число.

— Галло!

— Галло! Оленка? Де ти? — озвався татів голос, нервовий і переляканий.

— Я тут.

— Де тут?

Я облизала сухі губи, прочистила горло гострим кашлем і аж тоді сказала.

— В хаті дядька Володимира.

На другому кінці телефону було зовсім тихо. Я перелякалася. Може тато дістав удар серця? Такі речі часто стаються. Тому я швидко продовжувала:

— Тату, тут все в порядку. Я в хаті. Я знайшла дядька Володимира. Я маю теж двоюрідного брата. Він називається так, як ви — Віктор.

Та тато далі мовчав. Я чула тільки швидке, нерівномірне дихання.

— Оленко, чи там є мій брат Володя?

— Так, тату.

— Де ти тепер?

— Вони живуть три вулиці на схід від нас, — сказала я одним подихом.

На другому боці дротів знову стало тихо. Довго було тихо.

— Тату, чи ви приїдете зараз? — не витримала я мовчанки.

— Так, Оленко! Всі, всі приїдемо. Зараз! Подай точно адресу.

Я ще не встигла сказати число будинку, як тато вже поклав слухавку. Коли я обернулася від телефону, дядько Володимир стояв біля мене зовсім зрівноважений, зовсім спокійний.

— Я думав, що тата й дядька Василя вже нема між живими. Нам казали, що їх переходили большевики. Бо всі групи нашої сотні, що того вечора переходили Дніпром, попали під большевицький обстріл, і ніхто не вийшов живим. Тато тобі розказував, як я топився? Я їм махнув рукою, щоб ішли далі, не затримувалися, в надії, що помалу вилізу й їх дожену.

Та доля хотіла інакше. Вода мною закрутила. Підледна течія мене сильно зловила й понесла під ледом кудись, я й сам не знати куди. Ще щастя, що я встиг набрати повітря. Не знаю, як довго мене несла вода. Не знаю, як я витримав. Я тільки просив Бога, щоб мене не винесло в околицю, де вже були большевики. Мені було холодно. Руки й ноги закостеніли. Я пробував піднестися на поверхню води, щоб надихатися трохи повітрям, що було між ледом і водою. Але сильний струм води не давав. А наді мною лед. «Згину, — подумав я. — Ніхто навіть не буде знати, де й як. Треба щось робити!» I я останніми силами обернувся на спину і почав задубілими руками бити об лід. Але нічого не помогало. Лід був міцний, а руки мої чим далі слабші. Раптом моя голова ударилася об щось тверде, аж заболіло. Я попробував скорчитися й приблизитися до того чогось. Я простягнув руки і злапався конвульсійно за щось гостре й тверде. «Мабуть, каміння», — майнуло в голові. «А може це берег?»... Я ще раз вчепився зі всією силою за великий камінь і почав притягатися до нього і підлазити все вище й вище. На моє щастя, лід коло берега був проламаний. Пізніше я довідався, що то лісничий зробив оболонку для серн та оленів, щоб вони могли досоччу пити воду.

З трудом виліз я на берег і, зморений вкрай, повалився на землю, тяжко дихаючи. Навіть встати не мав сили. Напевно, був би замерз, але якраз цього вечора лісничий ходив оглядати оболонку і побачив мене.

Як і можна було сподіватися, я тяжко захворів і майже п'ять місяців пролежав у ліжку на лісничівці. Я гарячкував, маячив і якби не дружина лісничого, що мене лікувала й терпеливо за мною доглядала, хто знає, чи я б тепер був на світі.

Пройшли бурхливі весняні дні, пройшло літо. Я вже хотів вибиратися в Київ, за дружами, до війська. Але лісничий не радив.

— Володимире, — сказав він, — пробуйся на захід. Тут чим далі гірше буде, а ти був у нашему війську.

Дав він мені одяг, гроші, навіть документи десь роздобув.

І так одного гарного соняшного дня він відпровадив мене на головне шосе.

— Тримайся дороги, хоч не раджу нею йти, — небезпечно. Забагато всякого війська тут. Краще йти лісом. — сказав він на прощання.

Я ще йому передав листа для моїх батьків, і ми розійшлися. І так я мандрував на захід. Багато кілометрів я пройшов пішки. Часом їхав зайцем потягом, часом хтось підвозив тягаровим автом, аж нарешті зупинився у Львові, а потім в Ужгороді, Празі.

У Празі я познайомився з моєю Марічкою, ми побралися і виїхали в Баварію, і врешті в Канаду. — І він усміхнувся до своєї дружини, що мені чистила та старанно обв'язувала коліно.

— Спершу ми зупинилися у Ванкувері. Побудували хату, засадили город і ось п'ять міся-

ців тому мене перевели на працю до Торонта.
І хто б подумав?..

В цій хвилині ми почули скрип авта перед хатою. Дядько Володимир замовк і на хвилину ніби завмер. Тоді скоренько підійшов до дверей і з розмахом відкрив їх.

В дверях стояли мій тато та дядько Василь, а за ними всі інші. Цілуванням та обіймам не було кінця. Тоді всі посідали в малень-кій вітальні дядька Володимира і оповідали, оповідали...

А ми з двоюрідним братом Віктором ніби не чули й не бачили дорослих. Стояли і довго, без слів, дивилися один на другого. В цій хвилині я відчула, що знайшла правдивого, назавжди вірного приятеля — кузина Віктора і ріднесенського дядька Володимира, брата моого тата.

Я зрозуміла, що мій тато, дядько Василь та щойно віднайдений дядько Володимир, будучи молодими, бо щойно були студентами середньої школи та університету, не завагалися боротися проти ворога, боротися за волю рідного Києва та молодої української держави. І мені стало радісно на душі, що я належу до такої гарної, повної посвяти родини. Я швиденько підійшла до дядька Володимира і міцно-міцно його поцілувала. А тоді мовчки до дядька Василя та до тата.

— А я й не знала, — сказала я, — що у мене така родина!

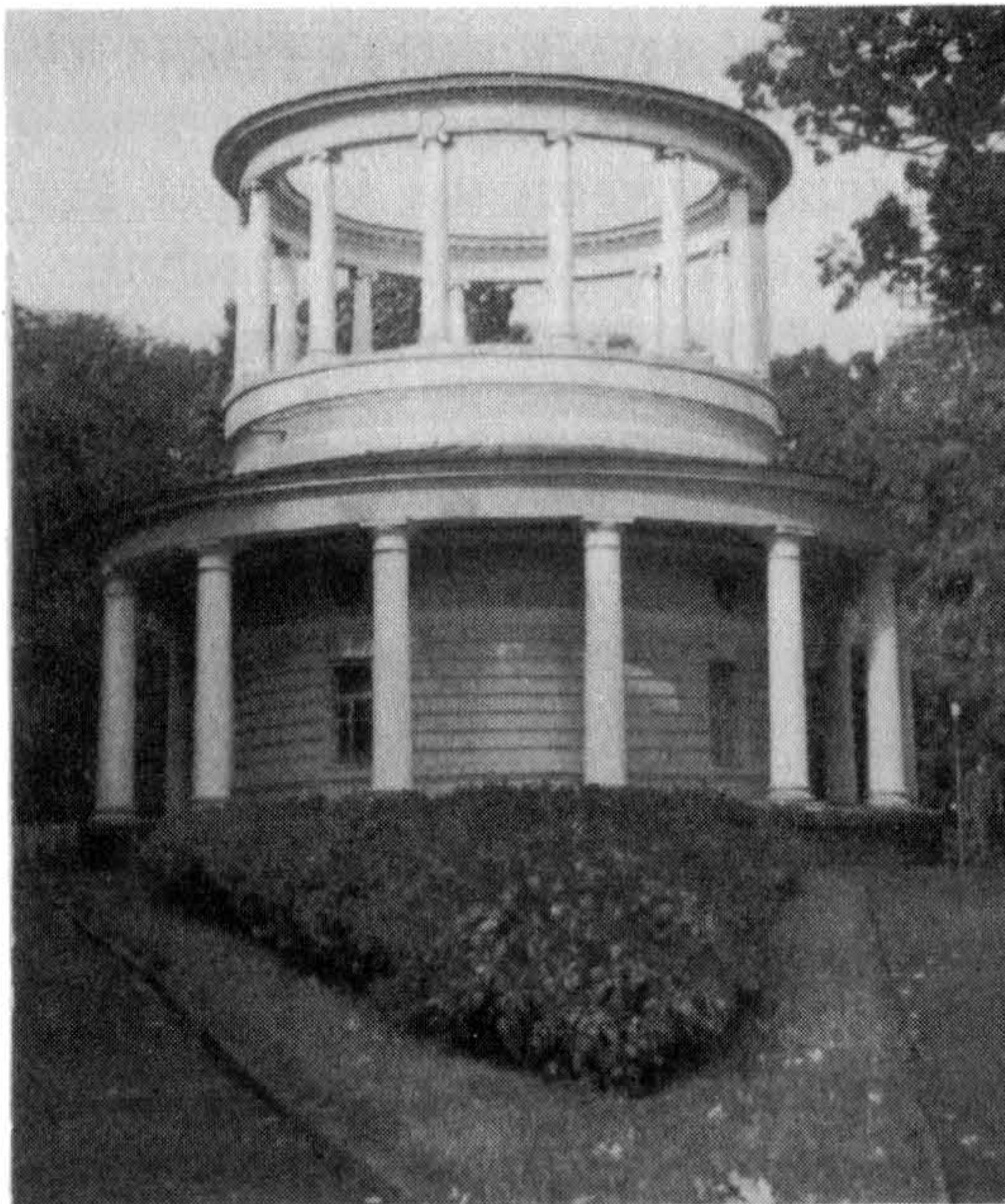
ІСТОРИЧНИЙ ДОДАТОК

IV-ий Універсал

22 січня 1918 року: «Від нині Українська Народня Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, суверенною Державою Українського Народу».

*Київ. Пам'ятка архітектури XIX ст.
Аскольдова могила*

“... Для нас ця могила лишиться полум’ям віри, вона дала нам незабутнє минуле. Це буде друга свята могила над Дніпром. У хвилині одчаю, у хвилині занепаду, у хвилині знесилля будуть приходити до неї старі й малі, щоб віджи витись тим святым вогнем ентузіазму, який палатиме тут і під кам’яним хрестом. Діти України! — це Ваша могила, вона буде тим дзвоном, що “вівос вокат”, не дасть забути. Цей день стане днем усієї молоді України. Від року до року сюди будуть приходити, тут будуть молитися, тут будуть складати братерську присягу ті, що матимуть переступити поріг життя. І коли життя зітре з пам’яти сучасних ці дорогі обличчя наших братів, коли прийдуть нові люди... вони пам’ятатимуть, що тут лежать ті, що віддали все, що мали — молодість, щастя і життя за волю України. Будьте ж певні, дорогі, незабутні герої, ваша смерть не була марною! Чуєте?! Ваша слава живе і житиме довіку — Вільна Самостійна Україна!”

Людмила Старицька-Черняхівська

(З промови на похороні поляглих у бою під Крутами,
19 березня 1918 року)

Павло Тичина

ПАМ'ЯТИ ТРИДЦЯТИ*

На Аскольдовій Могилі
Поховали їх —
Тридцять мучнів українських
Славних, молодих.

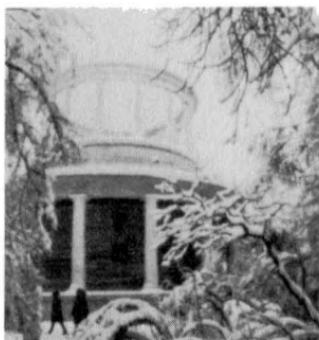
На Аскольдовій Могилі
Український цвіт —
По кривавій по дорозі
Нам іти у світ.

На кого посміла знятись
Зрадника рука?
Квітне сонце, — грає вітер
І Дніпро ріка...

На кого завзявлся воїн?
Боже покарай!
Понад все вони любили
Свій коханий край.

Вмерли в Новім Звповіті
З славою святих.
На Аскольдовій Могилі
Поховали їх.

*) Вірш присвячений тридцяти Крутянським героям, яких вроностро поховано 19.3.1918 року в Києві.

*Вхід на Аскольдову
могилу в Києві*

*Аскольдова могила
(Малюнок М. Сажина, 1816-1849 рр.)*

*Фрагмент з похоронів юнаків, що полягли в бою
під Крутами. Київ, 17 березня 1918 р.*

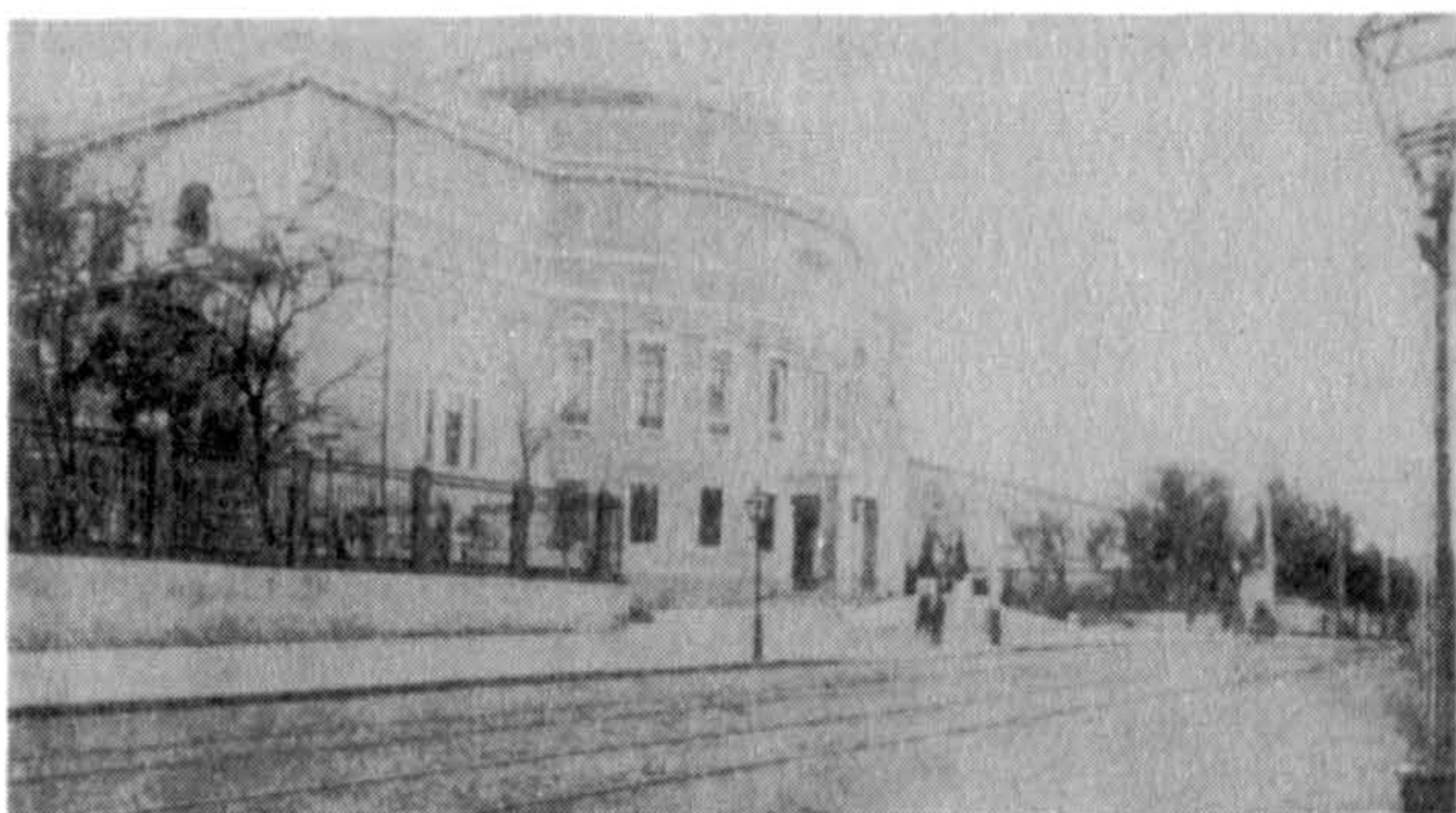
Декілька знимок з місць,
про які згадується в оповіданні

*Брест-Литовське шосе. Місце,
де Василь та Віктор зустріли друзів по зброї*

*Українсько-большевицька боротьба на вулицях
Києва, в якій брали участь Січові Стрільці,
Юнацька Школа, Вільне Козацтво та Студент-
ський Курінь (Василь, Віктор та інші)*

Будинок Української Центральної Ради
у Києві

Педагогічний музей (архітект П. Альошин.
Фото 1910-х років)

Будинок Української Центральної Ради в Києві. Сучасний вид

*Промислово-реміснича околиця Києва, в той час
захоплена більшевиками.
(Фото останньої чверті XIX ст.)*

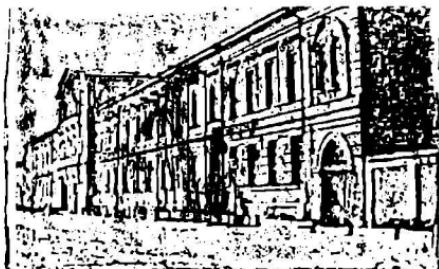
*Міська околиця Деміївка. На другому плані
праворуч — цукровий завод.
(Фото останньої чверті XIX ст.)*

Хрещатик (правий бік)

*Університет
(Малюнок М. Сажина 1816—1819 рр.)*

*Фасад міської гімназії.
Арх. Шлейфер, 1856 р.*

УЛЬТИМАТУМ. 17-го грудня 1917 року Українська Центральна Рада отримала від Раднаркому РСФСР ультиматум, в якому Рада Народніх Комісарів, правда, признає Українську Народну Республіку, але водночас оскаржує Центральну Раду, що вона:

1) сама, без згоди і дозволу Сов. Народ. Комісарів переміщує та розпоряджає українськими військовими частинами;

2) сама почала роззброєння військ, що якраз знаходяться на території України;

3) підтримує заговір (Донеччини й Кубані) тим, що пропускає через територію України їх війська (і не роззброює їх), але не хоче перепустити війська більшевицькі в той самий час, хоч їх завданням є здушити повстання.

Ультиматум кінчається загрозливим запитом Сов. Нар. Комісарів до Центральної Ради:

1) чи Центральна Рада зобов'язується не переміщувати війська, без дозволу більшевиків?

2) Чи зобов'язується перепускати військові частини на Дон та Урал?

3) Чи зобов'язується співпрацювати з революційним військом, щоб знищити контрреволюцію?

4) Чи зобов'язується перестати роззброєння військових частин в Україні і повернути вже забрану зброю більшевикам?

Якщо ж Центральна Рада не дасть позитивної, задовільняючої відповіді до 48 годин, Совет Народніх Комісарів вважатиме, що Центральна Рада виповідає війну Советам в Росії і Україні.

Підписали: Ленін і Троцький

На це Генеральний Секретаріят Центральної Ради надсилає їм ноту за підписом Винниченка і Петлюри 20 грудня 1917 року, в якій вимагає повного невтручання большевиків у справи Української Республіки. Далі Центральна Рада признає право кожного народу на самовизначення, тому вважає своє рішення передувати війська в Донеччину та на Урал правильною. На території Української Народної Республіки влада належить Україні. Центральна Рада пропонує Совєту Народних Комісарів вивести большевицькі полки з її території, інакше вони будуть роззброєні.

КРУТИ. Вузлове залізнична станція на Чернігівщині, знана героїчним боєм 300 українських студентів і юнаків проти шестистисячної армії Муравйова 29-го січня 1918 року.

АСКОЛЬДОВА МОГИЛА. Місце, де, за старинними записами, був похований Аскольд. 1810 року там побудовано церкву, яку перебудовано на ротундний будинок з клясичною колонадою. 1935 року до будинку добудовано другий поверх і обведено його просторим парком.

ВІЙНА З БОЛЬШЕВИЦЬКОЮ МОСКВОЮ.
КРУТИ. Після большевицького ультимату та відповіді українського Генерального Секретаріату на нього, між обома сторонами провалилися ще деякий час переговори, але до порозуміння не дійшло. Большевицький уряд фор-

мально війни не проголосив, тільки почав за-
войовувати Україну з півночі і сходу. Головні
московські сили сконцентрувалися коло
Гомелю, Бахмача та Брянська. Крім того, по
містах зорганізувалися відділи червоної гвардії,
переважно з московсько-жидівського робітни-
цтва, які дошкульно боронилися проти україн-
ців. 25-го грудня 1917 року півінчна московська
армія, яка складалася з чотирьох груп — Єго-
рева, Берзіна, Кудинського та Муравйова —
почала наступ на Україну. З кінцем грудня
Харків, Полтава і Чернігів були вже в руках
большевиків. Тоді в Бахмачі всі большевицькі
армії з'єдналися і звідтам почали під коман-
дою Муравйова наступ на Київ, через Крути.

Українське командування вислато на фронт
Військову Школу, Гайдамацький Кіш, Січових
стрільців, Вільне Козацтво, щоб затримати
наступ ворога на Київ, а вночі 28-го січня ще
одну частину Військової Школи та Курінь Сту-
дентів Запорозьких Січових Стрільців під про-
водом сот. Омельченка. Хоч курінь цей був
властиво призначений до охоронної служби в
Києві. Ранком 29-го січня поїзд прибув на
станцію Крути, де в той час вже були
Юнацька Школа та малий відділ Вільного Ко-
зацтва. Оборонці окопалися по обох боках за-
лізничного шляху. 30-го січня вранці москов-
ські війська почали наступ, обстрілюючи гар-
матами частину окопів від станції Пліски. В
першій лаві йшли матроси. Українські відділи
добре спочатку відбивали ворожий наступ, але
на жаль, не вистачило зброї, і мусіли відсту-
пити. Матроси спершу виперли Юнацьку

Школу на правому крилі, тоді оточили Студентський Курінь на лівому крилі. Тут, власне, й загинула частина Студентського Куреня разом з їх комендантом сотн. Омельченком. Почався швидкий відступ до потягів і від'їзд в напрямі на Київ. Частина ж, через помилку, пішла в напрямі на станцію Крути, замість в напрямі на потяг, попала в полон і большевики їх знишили.

В Києві в той час вибухло більшевицьке повстання проти української влади. В повстанні брало участь місцеве робітництво, що складалося переважно з москалів та жидів. Українські свідомі робітники були зорганізовані у відділах Вільного Козацтва, що завзято боролися проти окупанта.

Повстання почалося на Печерську, а потім поширилося на ціле місто. Українська Центральна Рада кинула проти ворога Галицький Курінь Січових Стрільців, відділи полків ім. Хмельницького, Полуботка, Богуна, а також залишки Студентського Куреня ім. Запорозьких Січових Стрільців.

ГАЗЕТНІ ВІДГУКИ В УКРАЇНІ ТА ЗА ОКЕАНОМ
(Крути в сучасній Україні)
ВШАНУВАЛИ ГЕРОЇВ КРУТ

25 січня в Івано-Франківську відбувся багатотисячний похід на честь героїв, що загинули під Крутами, який організував міський провід Спілки Незалежної Української Молоді. Від центру міста колона з церковними хоругвами, вінками, національними прапорами, персв'язаними скрібочками та стрічками, пройшла до Меморіального архівного музею «Січових Стрільців», де священик УГКЦ Лисько Католицької Церкви Микола Сімкайло відправив Палахиду. Відтак відбувається мітинг, на якому виступив Іван Святій Чайківський, родича, котрого загинув під Крутами.

Мітинги, панахиди та походи на честь героїв, що загинули під Крутами, відбулися та кож в інших містах і селах області.

**ПРОЛАМ'ЯТНА ТАБЛІЦЯ ГЕРОЯМ КРУТИХ
У КИСВІ**

(УПІА) 19 березня 1989 р. коло 200 осіб, між якими членами УГС та студентського товариства «Громада» поставили на Аскольдівський Могилі в Києві пропалітну таблицю в пошану українських студентів, що загинули під Крутими 1918 року, обороняючи Батьківщину перед більшевицькою навалою. Таблиця є синього кольору, золотими буквами на ній написано: «Борцям студентської дмізві Січових Стрільців, що загинули обороняючи Київ і 1918 року, були поклоні тут на Аскольдівській Могилі» (коло 30 студентів-героїв поковані саме на цьому місці). Під написом на таблиці є золотий тризуб. Присутні встановили на скелі таблицю малі синьо-жовті тризуби, інші клалі квіти. Евген Сверстюк і Оксана Мешко вклалі червоні гвоздики.

Одні з провідників «Громади», Дмитро Корчинський, відкрив зібрання, Володимир Хиця мав виголосити слово, в якому підкреслив історичне значення Крутів. Інший член «Громади» відчитав посмішку Павла Тичини «Пам'ятка Триціщти», що починається словами «На Аскольдовій... Могли поковали іх». Всім присутнім відповіли українські національні гимни. Навколо таблиць зашичено свічки. Більшість присутніх носила синьо-жовті стрічочки. Після відпіснання національного гимну Микола Будник під акомпанемент кобзя співав українські думи.

◆ 29 січня на центральній площі Донецька з ініціативи Донецької крайової організації УРП і організації „Демократичний Рух” відбулась акція пам'яті 300 студентів, - які загинули під Крутами, захищаючи УНР у нерівному бою з російсько-більшевицькими окупантами під керівництвом Муравйова. З запаленими спічками і під блакитно-жовтими прапорами з чорними стрічками скріботи, у мовчанні стояли люди перед пам'ятником Леніна, який віддав наказ знищити незалежність України. С.

(ЧУС). — 28 січня близько 400 активістів київської та підляшської організацій ЧУМу вишиували пам'ят 300 бійща Студентського куреня, що загинули 1918 року під час оборони столиці УНР від збройного наступу російських більшевиків.

В районі селища Кругли, на місці битви українських студентів з 20-гратно переважаючими силами ворога, священики УАПЦ та УКЦ відслужили ланакиду і освятили двесті

8 листопада 1989 р. (Уривок з приватного листа)

Ми живемо в надзвичайно цікаві часи. В Україні розвивається сильний національний рух. Хто би подумав, що кілька тижнів тому, коли я був у Києві відбулася масова демонстрація і панаходи в честь Січових стрільців і тих, що полягли під Крутами.

СВОБОДА

УКРАЇНСЬКИЙ ЩОДЕННИК

ДЖЕРЕЛ СІЧНІ НЮ ЙОРК. СУБОТА, 3-Я ГЛЮТОГО 1990

У КРУТАХ ВІДЧИNUвали ПАМ'ЯТЬ МОЛОДИХ ГЕРОЇВ

Київ (УДА). — У неділю, 28-го січня близько 400 представників української та православно-организацій СНУМ відзначали дамоськільки 300 більш Студентського курін Січових Стрільців, що загинули 1918 року під час оборони Одеси УНР від збройного наступу російських більшовиків.

В районі селища Крути, на місці битви українських студентів з 20-кратною переважаючим силами ворога,

священики УАПЧ та УГКЦ Церкви відслужили Літургію з освяченням хреста. Під час віче перед присутніми виступили «лідер» СНУМ Дмитро Корчynskyi Олег Vitovych, в традиційних промовицях.

Наступного дня, згадуючи річницю СНУМ, під час якої відбувся відродження традицій 20-30-х років, відзначували піст на згадку про героїчну смірть українських пілотов.

Approximately 400 people belonging to the Association of Independent Ukrainian Youth (SNUM) took part in a demonstration marking an important historical event in Ukrainian history when 300 students were massacred by Bolshevik troops in 1918. The massacre took place near a village called Kruty as the Bolshevik army advanced on the capital, Kyiv.

On 28th January, Catholic and Ukrainian Orthodox religious services were held near the spot where the students fell. The leaders of SNUM, Dmytro Korchynskyi and Oleh Vitovych held speeches.

On 29th January, in accordance with the tradition of the 1920s and 30s, members of SNUM will hold a one day fast to commemorate the heroic death of the stu-

Levko and a group of friends traveled from L'viv to Kruty, which is northeast from Kiev, by bus. With them they carried Ukrainian flags and a cross fashioned from a birch tree. At the edge of the site of the 1918 massacre, these young people planted the cross, draped it with an embroidered Ukrainian cloth and placed a wreath of thorns upon it. Then they sang the Ukrainian national anthem.

UKRAINIANS
TAKE PART
IN "KRUTY"
CELEBRATIONS

А ми обемо. Роздамо літературу, співецьмо "Ой у лузі червона калина", стрілявши пісні. І несемо хрест. Той що привезли з собою. Ti, що взяли так і не хотіли по дорозі помінятись ні з ким, несли самі. Такі от Кияни. Перед процесією брали рушником, тарноюм вінком, повисили прапор. Білий березовий хрест на чорній Чернігівський землі.

Близько шести кілометрів напроти із залізничною станцією, на якій миємо чекати Київлян Чернігівчан.

On 28th January, Catholic and Ukrainian Orthodox religious services were held near the spot where the students fell. The leaders of SNUM, Dmytro Korchynskyi and Oleh Vitovych held speeches.

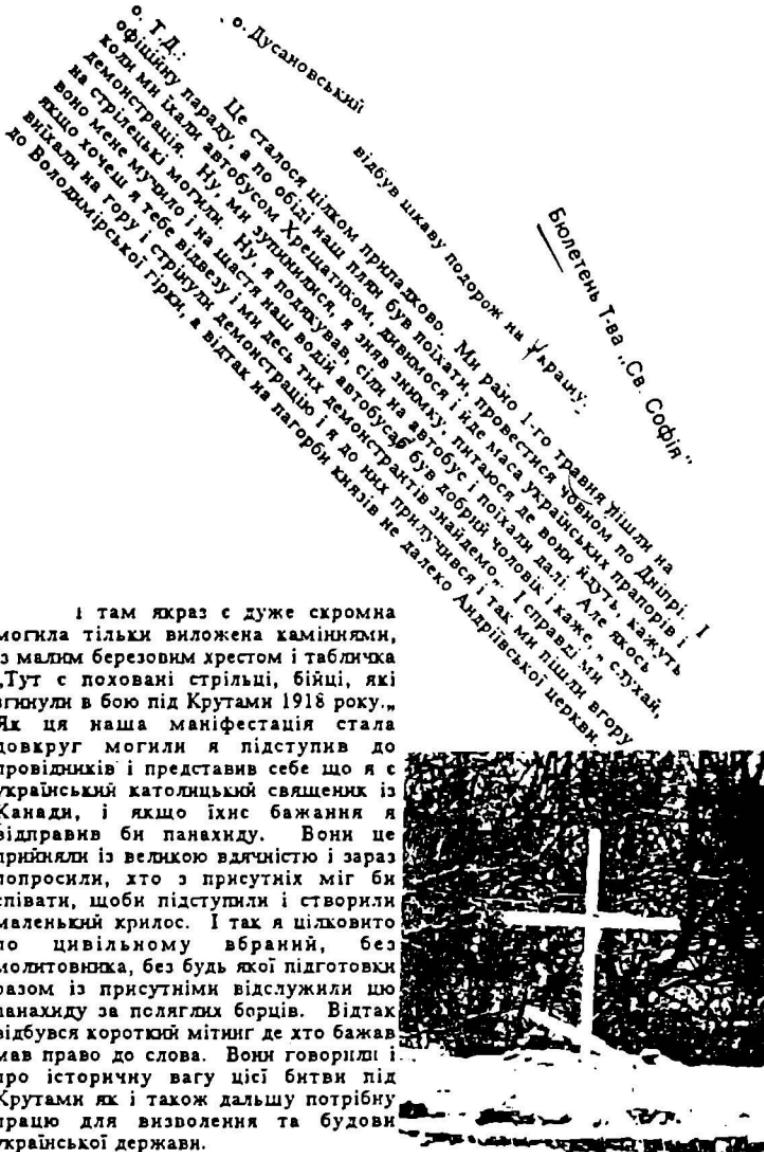
On 29th January, in accordance with the tradition of the 1920s and 30s, members of SNUM will hold a one day fast to commemorate the heroic death of the stu-

Бюлєтень 1-ва „Св. Софія”

о Дусановській

о Т.Д.

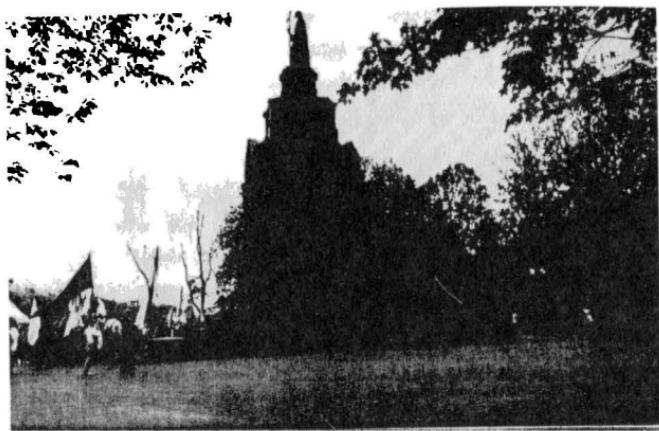
Це сталося цілком прикладово. Ми рано 1-го травня щіли на Чорашу, відбувши шкаву подорож на Чорашу, а по обіді був поїзд на автобусом приїхали з Українським пропорем і демонстрацією параду. Ну, ми зупинилися, і знаємо, що автобус на автобусар був добрий чоловік і каже, «стухай, коли ми ішали автобусом, дивомось іде маса укрїнських пропорів, кажуть, що демонстрація могла і націстя, і підіймавши прапор, відійшли на гору і стріляли відомо», і так ми пішли вгору.

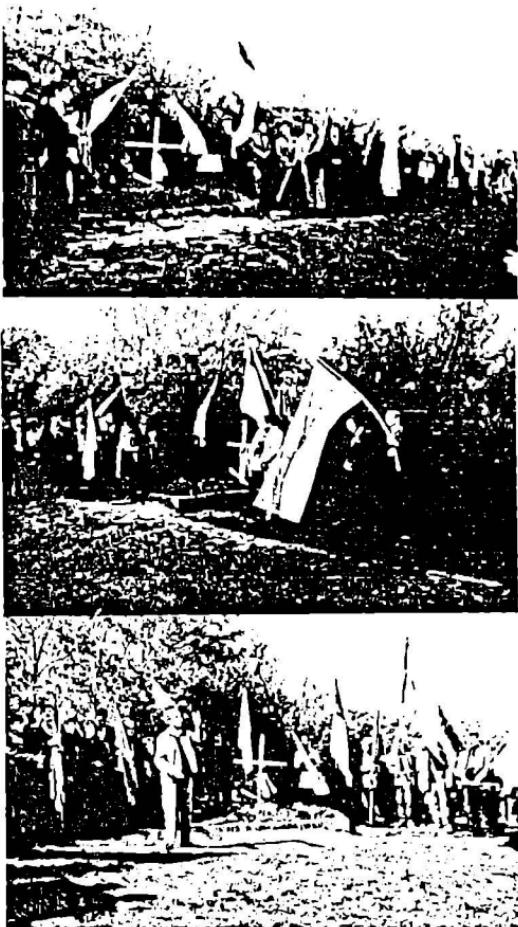
І там якраз с дуже скромна могила тільки виложена каміннями, із маленьким березовим хрестом і табличкою. «Тут с поховані стрільці, бійці, які згинули в бою під Крутами 1918 року.» Як ця наша маніфестація стала довкруг могили я підступив до провідників і представив себе що я є український католицький священик із Канади, і якщо їхнє бажання я відправив би панаходу. Вони це прийняли із великою вдячністю і зараз попросили, хто з присутніх міг би співати, щоб підступили і створили маленький крилос. І так я цілковито по цивільному вбраний, без молитовника, без будь якої підготовки разом із присутніми відслужили що панаходу за пеляглих борців. Відтак відбувся короткий мітинг де хто бажав мав право до слова. Вони говорили і про історичну вагу цієї битви під Крутами як і також дальшу потрібну працю для визволення та будови української держави.

Хрест на могилі бійців полеглих під Крутами

**Знімки отця Дусанівського
«Похід Києвом»**

**Знімки отця Дусанівського.
Панахида і посвячення хреста**

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

(Матеріали до оповідання та ілюстрації)

Бюлетень Союзу Бувших Українських Вояків у Канаді, січень-березень 1962.

Бюллетень Товариства св. Софії, Торонто, 1990 р.

Грушевський М., Історія України-Руси, Видавництво Чарторийських, 1917-1967, Київ-Віденсь, Н И

Дорошенко, проф. д-р, Історія України, Вид. 4-те, Авсбург, 1947.

Історія Києва, Том 1, Інститут історії Академії Наук УРСР, Київ, 1960.

Київ - історія міст і сіл Української РСР, Київ, 1968.

Київ - Короткий путівник, Видавництво політичної літератури України, 1973.

Київ - Державне Видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1961.

Семен Левченко, За волю і державу, повість накладом автора, Лондон, 1966 р.

Лукасевич Левко, Роздуми на скилку життя, Українське православне видавництво св. Софії, С. Бавнд Брук, Н. Й., 1982.

Онацький Єв., проф., Українська Мала Енциклопедія, Кн.6, УПЦерква в Аргентіні, Буенос Айрес, 1960.

Романчук Олег, Ультиматум, Т-во "Знання", Укр. РСР, серія 2, "Світогляд", ч. 15, Київ, 1990.

Сенотоф, Український Воєнно-історичний інститут, ч. 13, Київ, Друк. Торонто, 1962.

Скривавлена сорочка (Легенда Крут), Вільне Козацтво, Прага, 194.

Тиктор Іван, Велика Історія України, Львів-Вінніпег, 1948.

Тиктор Іван, Історія Українського Війська, друге доповнене видання, Клуб Приятелів Української книжки, 1958, Вінніпег.

У Крутах вшанували пам'ять молодих героїв, "Свобода", 3-го лютого 1991 р.

Таксамо з незнаного джерела копій:

Битинський М., підпол. армії УНР, Крути (стаття).

Гончаренко А., сотник армії УНР, Бій під Крутами (стаття).

